

54560

IOVIL MANDIĆ

VEZIRSKI

GRAD TRAVNIK

VEZIRSKI GRAD TRAVNIK

NEKADA I SADA

NAPISAO

DR MIHOVIL MANDIĆ

ZAGREB MCMXXXI

IZVANREDNO IZDANJE MATICE HRVATSKE ZA GODINU 1931

~~44541~~

54560

Tisak Zaklade Tiskare
Narodnih Novina — Zagreb

4.3.32.

9.2.

030032208

PREDGOVOR.

Proučavajući duže vremena Travnik i njegovu okolicu odlučio sam da prikazem ovaj nekad slavni vezirski grad u prošlosti i sadašnjosti. Građa je za njegovu prošlost tako manjkava, da se i uz najmarljivije prikupljanje jedva moglo ovo nekoliko strana u cjelinu sastaviti. Pri tome poslu valjalo je razlučiti istinite događaje od pukih priča, kojih ima u narodu još mnogo, a vrijede ipak kao neka podloga za naučno istraživanje.

Za proučavanje okolice moralo se mnogo putovati, bilježiti i fotografirati, a na nekim mjestima pokusa radi i otkapati. U tome mi je pomagao Dr. Jozo Petrović, kustos Narodnog muzeja u Beogradu, od kojega sam dobio i nekoliko slika za ovu monografiju. Novčanu pripomoć podijelila mi je u tu svrhu općina grada Travnika, a svaku molbu su mi uvažili: bivši veliki župan travničke oblasti Dr. D. Petrović, željeznička direkcija u Sarajevu i firma »Ugar« u Turbetu. Svima dugujem najljepšu hvalu, koju im ovim putem izrazujem.

Sarajevo, u listopadu 1930.

Pisac.

I.

VEZIRSKI GRAD TRAVNIK

Zemljopisni položaj.

U tijesnoj, do 2 km dugačkoj dolini brze Lašve, a pod vrletnim Vlašićem i pitomom Vilenicom leži na okrajku plodnog polja nekadašnji vezirski grad Travnik, 510 m nad morem. Opjevan u mnogim narodnim pjesmama stere se ovaj grad s obje strane te gorske rijeke, koja teče od sjeverozapada prema jugoistoku i natapa malo Travanjsko polje.

Pri osnivanju grada gledalo se ponajprije na zaštitu od neprijatelja i vremenskih nepogoda, a tek onda na blizinu dobre vode i plodne zemlje.

Stariji se dio grada spušta u Donju Čaršiju niz brijeg, na kojemu je sazidana gradska tvrđava »Kaštel«, a noviji se razvio u Gornjoj Čaršiji nedaleko željezničke stanice.

Za prolaz kroz Bosnu vrijedilo je ovo mjesto od davnina mnogo, jer je kroz Travnik vodila u Sarajevo glavna cesta iz Banje Luke i Jajca s jedne, pa Livna i Bugojna s druge strane. A otkad je ovo pravo geografsko središte zemlje dobilo i političko značenje t. j. otkako je ovamo prenesena stolica sultanova namjesnika, otada je Travnik postao još znamenitiji.

Time je pojačana privlačiva snaga njegova na okolišna sela, koja ga mogu za dan pohoditi, da tu nađu prođu svojim produktima i da se opskrbe svime, što im je za život potrebno. Ta se privlačivost održala gotovo kroz 400 godina do danas.

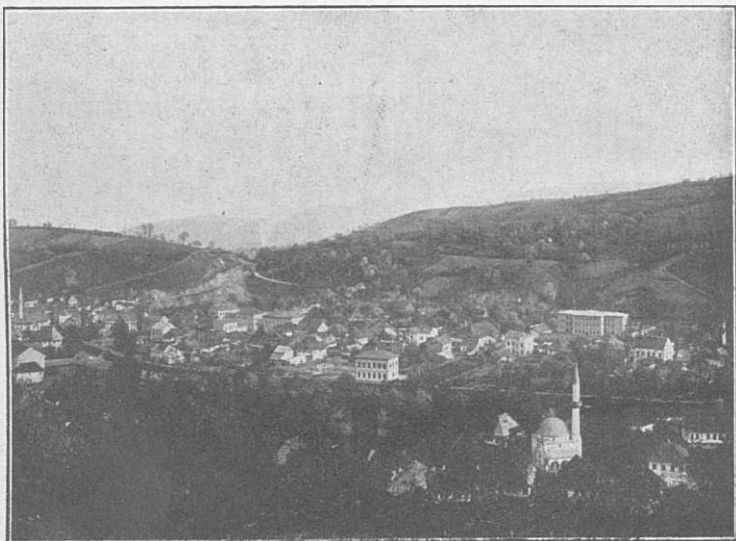
Uza sve to taj grad od Omerpašinih vremena slabo napreduje, jer nema ni industrijske, ni trgovinske podloge, pa živi samo od svoje slavne prošlosti. Društveni je život gotovo zamro; podržaje ga još samo nekoliko društava i čitaonica za pismeni svijet u gradu.

II.

Opis grada.

Travnik ima oko 7.000 stanovnika, od kojih su po vjeri gotovo $\frac{3}{4}$ rimo-katolici i muslimani,¹⁾ a $\frac{1}{4}$ otpada na pravoslavne i jevreje. Glavno im je zanimanje trgovina, manje obrt.

Središte je trgovine u pravilno izgrađenoj Kralja Petra ulici, koja vodi od zapada prema istoku, pa spaja

Sl. 1. Panorama Travnika sa južne strane

Gornju Čaršiju s Donjom. Ostale se ulice razilaze od nje lijevo i desno bez ikakova reda.

Grad poljepšavaju mnogi vrtovi i voćnjaci, što se zelene među kućama (sl. 1.).

Mostova, zidanih od kamena, ima Travnik samo dva i to u Donjoj Čaršiji: »Kamenitu« ili Čaršijsku i »Ka-

¹⁾ Ovamo su ubrojena i predgrađa: Dolac, Ciganska Mahala, Vakuf i dr.

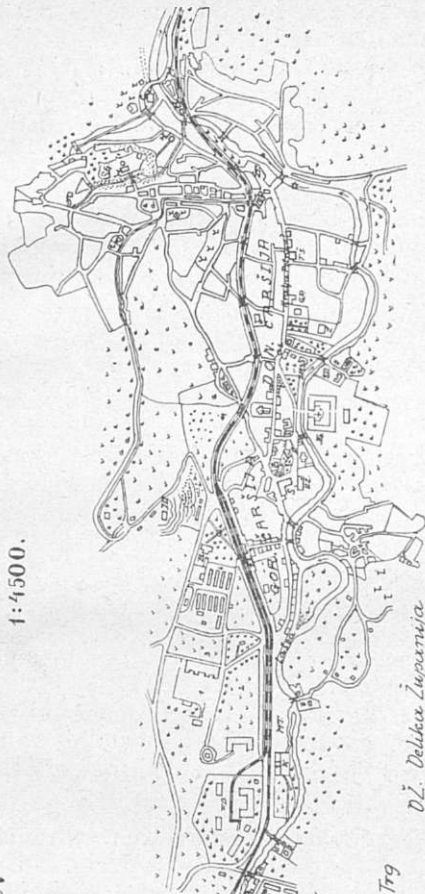
PLAN GRADA TRAVNIKA

Objašnjenje znakova:

- 1, 2, 3, 4 Nasame
 ZS Željez Stanica
 JG Jusevovača Gimn.
 Dila ...
 FD Fabrika Duhana
 K. Kupačko
 U. Ulice
 Z. Zabor
 T.S. Trgovska škola
 Dž. Velika Džamija
 SG. Stari Grad
 C. Centralna Električna
 M. Medresa

- MT, ŽT. Marjanov Trg, Žitni Trg
 B. Bolnica
 S. Srez
 GP. Gradsko poglavništvo
 OS. Okružni Sud

1:4500.

- Dž. Velika Džamija
 ZMS. Zavod Mil. Sostara
 T. Trg

Sl. 2. Plan grada Travnika

narsku ćupriju«. Ne zna se, iz kojeg doba potječu, jer ni na jednom nema natpisa.¹⁾

Malo koje mjesto ima tako dobrih turskih kavana kao Travnik. Među njima se ističu: »Pod Lipom«, na »Kaštelu« ili na »Gradu«, pa »Šumeće« kod električne centrale.

Od javnih zgrada iz prijašnjih vremena održale su se samo dvije: »Konak«, »Jenidžamija« pod tvrđavom i džamija »Sulejmanija«. Uzrok je tome veliki požar (u rujnu 1903.), od kojega je nastradao veći dio grada.

Iz novijeg doba t. j. poslije god. 1878. potječe većina modernih javnih zgrada, među kojima su najvažnije: medresa, jednokatna zgrada u orijentalnom stilu, trgovačka škola, samostan milosrdnih sestara s nižom i višom djevojačkom školom, okružni sud s kaznionom, hotel Vlašić, srpsko-pravoslavna²⁾ i rimokatolička crkva, pa nadbiskupska gimnazija sa sjemeništem i crkvom. U toj gimnaziji, koja ima bogate naučne zbirke i znamenitu knjižnicu, poučavaju Isusovci.

Podaleko od središta grada nalaze se duhanska tvornica i vojarne (sl. 2.).

Gradska tvrđava s podzemnim tamnicama sazidana je na jednom ogranku Vlašića. Prilično je održana, ali je bila zapuštena. Nedavno je popravljena na trošak države i gradske općine, da se sačuva taj ostatak iz burne prošlosti. Sa tvrđave je krasan pogled na grad i njegovu divnu okolicu.

Travnik je dovoljno opskrbljen zdravom vodom vrela Bunarbaše, koje izvire pod Vlašićem. Tu je gradska općina uredila lijepo šetalište u crnogoričnoj šumici iza

¹⁾ Bio je natpis na Čaršijskoj ćupriji, po kojemu je sagrađena god. 999. po H. = god. 1590./1. po I. (prema tur. rukopisu u »Zbirci balkanskih zemalja« Zem. muzeja pod br. 748), ali ga danas nema, pa tako nema ni dokaza, da je današnja ćuprija ona ista, što je sagrađena rečene godine.

²⁾ Srpska konfes. škola dovršena je oko god. 1870. za Safet-paše, koji je također dao svoj doprinos u tu svrhu (Matković, Život i djela fra J. Baltića, str. 54.).

isusovačkog internata, a odatle vodi puteljak do gradske tvrđave.

Grad je električno rasvijetljen iskorišćenjem kraškog vrela Šumeća, koje izvire ispod gradske tvrđave, ali nema dovoljno vode u svako godišnje doba (sl. 3.).

III.

Prirodne prilike mjesta i okolice.¹⁾

Usku dolinu Lašve kod Travnika zatvara sa sjevera Vlašić (1919 m), a s juga i jugozapada Vilenica (1235 m).

Sl. 3. Električna centrala na izvoru Šumeća ispod gradske tvrđave

Vlašić se sa svojim ogrankom Bukovicom spušta u tu dolinu strmenito, a Vilenica postepeno (vidi sliku br. 4.).

I po obliku i po sastavu te se dvije planine bitno razlikuju.²⁾ Vlašić je zapravo prostrana vapnenačko-do-

¹⁾ Seoske tipove iz okolice Travnika prikazuje slika 5.

²⁾ Tu je opreku zapazio i na svom letimičnom putovanju po Bosni prvi istaknuo univ. prof. Penck u »Jahresbericht des Vereines der Geographen an der Universität Wien« 1898/9, S. 89. Taj kontrast podaje okolici Travnika osobitu čar.

lomitna, 1400—1500 m visoka ravan, na kojoj se uzdiglo jedno brdo t. j. najviši vrh do znatne visine višeg gorja. Ta planina nema dakle izrazita bila, pa bi se po Lukasu¹⁾ mogla svrstati u skup centralnog bosanskog vapnenačkog gorja, koje se stere od Sane, između Varcar-Vakufa i Plive, Jajca, Vrbasa, Dubrava, Travnika, Lašve, Bile,

Sl. 4. Pregledna karta travničke okoline

Uskog brda, Vrbanje, Ivanjske i Gomionice, pa se vraća Sani. U tome je skupu Vlašić najviša planina, koja se odlikuje bujnim pašnjacima, planinskom florom i planinskim gospodarstvom (sirenjem sira, koji je u prometu poznat pod »travnički«).

Vapnenac (dolomit), koji sastavlja ovu planinu, oskudijeva petrefaktima, pa se još pravo ne zna, kojoj forma-

¹⁾ Wiss. Mitteilungen aus B. u. d. H., VIII. Bd., S. 309—310.

ciji pripada; ali zato obiluje kraškim fenomenima (vrtačama i pećinama).

Vilenica je po Katzeru¹⁾ dio srednjeg bosanskog škriljevačkog gorja, koje se prostire između Tarčina i Jajca pa od Busovače do Gornjeg Vakufa u dužinu 88 km, a u širinu 36 km. Taj skup gorâ kulminira u Vranici kod Fojnice (2100 m), a sastavljen je od škriljevca permske

Sl. 5. Seoski tipovi iz okolice Travnika

formacije. To su ponajviše »phylliti«. Na zapadnoj strani Travnika probija kroz njih dijabazno kamenje u velikom polukrugu u obliku gredâ i hodnikâ.

Permski je škriljevac podesan za kulturu tla ne samo po dolinama, nego i po stranama brdâ, po kojima se visoko penju vrtovi, livade i pašnjaci. To vrijedi i za Vilenicu, kojoj je škriljevac podao zaokružen, blago sveden,

¹⁾ Geologie Bosniens und der Hercegovina, Sarajevo 1924, I Bd., 1. Hefte, S. 110.

gotovo čunjast oblik vrha. Sve to potpuno odgovara pravom osrednjem gorju, u koje spadaju najpitomiji planinski krajevi Bosne.

U Vilenici je bilo zlata i srebra. Kod Heldova se pokusnim iskapanjem našlo 87 gr zlata i 73 gr srebra po toni rude, ali samo početka.¹⁾ Nešto su zlata povadili odatle i Turci u 16. stoljeću (po Batiniću, Djelov. franjev., II. sv., str. 87.).

Od permских škrljevac sastavljene su i planine zapadno od Vilenice, pa brda Mravinjac (1394 m) i Lupoglav (1510 m) sve do blizu tunela na Komaru. Isto vrijedi za sva brda s obje strane željezničke pruge od Travnika do Turbeta, tako da se istom pred turbet-skom stanicom zapažaju vapnenci i dolomiti, koji se spuštaju sa sjevera duboko u dolinu.

I sâm Travnik leži na tinjčevo-vapnenačkim škrljevcima, pa je, sudeći po tome, što se sa sjevera strmenito spuštaju vapnenci (dolomiti), a na jugu silazi postepeno starije gorje, moralo na tome mjestu biti poremećenje tla.

Na sjevernoj strani od željezničke pruge između Travnika i Viteza ispinju se terciarna brda do znatnije visine (Pećarnica 964 m), dok se između Dôca i Viteza pojavljuje po koji vapnenački (dolomitni) brežuljak. Rav-nica pak, po kojoj vozi željeznica iz Viteza u Travnik, diluvijskog je porijekla.²⁾

Riječna i dolinska mreža pravilno je razvijena. Ponornica ovdje nema, a glavna je rijeka Lašva, koja nastaje u gori Karauli (1180 m) i pod Komarom (vodomeđa Vrbasa i Bosne). Obje izvorvode, Komarska i Karaulska Lašva teku uskim dolinama, a sastaju se u proširenoj dolini između Varošluka i Turbeta. Od turbet-ske stanice teče Lašva istočnim smjerom i krči sebi put kroz 6 km dugački tjesnac sve do stanice Dolac. Kod Travnika sile rijeku strmeniti ogranci Vlašića, da promijeni

¹⁾ Potanje gl. A. Rücker, Einiges über das Golvorkommen in Bosnien, Wien 1896.

²⁾ Potanje o svemu tome gl. Katzer, Geolog. Führer durch Bosnien und die Hercegovina, Sarajevo 1903, S. 157—160.

smjer toka u jugoistočni; ali već kod dolačke stanice proširuje se njezina dolina u Travanjsko polje sve do Viteza. Od Viteza skreće prema sjevero-istoku i utječe u Bosnu blizu sela Janjića. U Lašvi je nekada bilo mnogo zlata, koje se dobivalo ispiranjem još u polovici 16. vijeka. Ispirači su pokopani kod Varošluka, na »Zgonovima« i kod šumske uprave u Turbetu.¹⁾ Lašva je bistra i brza rijeka, u kojoj ima dobre ribe, naročito pastrme. Ona rijetko (svakih 20—30 god.) izide iz svoga korita i poplavi Travnik. Posljednje poplave bile su 28.—29. prosinca 1906. i god. 1925. Tada se razlila po glavnoj ulici i Donjoj Čaršiji sve do velike varoške džamije, a gotovo isto toliko nadošla je u studenom god. 1925.

Postrana dolina gore spomenutog polja je Nevića polje, koje protječe desna pritoka Lašve Gronica, dok se najveća pritoka Bila probija gudurastom dolinom, pa pritječe Lašvi niže Malog Mošunja. U objema se nađe i danas nešto zlata²⁾ kao i u potoku Kruščici i u Pećinskoj Rici. I na ušću Gronice dobivalo se zlata u tursko doba.³⁾

Iz vapnenca ispod Vlačićevih ogranaka kod Travnika izbija nekoliko izvora, od kojih su nastali potoci. Najpoznatiji su H e n d e k i Š u m e ć e. Neki su od njih naslagali sedru povrh škrljevca, koje ima na više mjesta, a najviše u velikom kamenolomu iznad kolodvora (na »Šupljici«).

To su prava kraška vrela, odmah u početku vrlo jaka, jer postaju od snijega i leda, koji se skuplja na dnu vrtaca, pa curi kroz pukotine i pećine.

N a s e l j a se drže ponajviše dolinskih strana, rjede su na dnu dolinâ. Relativna je napućenost po Jaukeru⁴⁾ 25.1—30.8 u škrljevačkom gorju, a 45.3 oko samog Travnika.

¹⁾ Rücker. op. cit., p. 28—29.

²⁾ Rücker. op. cit., p. 39.

³⁾ Starija su pak nalazišta pod Karaulom planinom (Zlatarina i Zlatni potok), kako je dokazao P. A. Hoffer u »Glasniku Zem. muzeja« god. 1897., str. 411.—423.

⁴⁾ Ueber das Verhältniss der Ansiedlungen in Bosnien und der Hercegovina etc. u »Wissenschaft. Mittheilungen«. VIII. Bd., S. 605 u. 613.

Komunikacije u ovim krajevima nijesu nepovoljne. Preko Komar-planine vodi cesta i željeznica, koja spaja dolinu Lašve i Bosne s dolinom Vrbasa (do Bugojna i Jajca). Ali sela stoje u tome pogledu kao i drugdje u Bosni loše, jer im nigdje nijesu popravljani putovi, koji dovode do ceste i željeznice.

Klima Travnika nije još dovoljno ispitana, budući da je niz meteoroloških opažanja, koja se vode u Travniku od prosinca 1880., često bio prekinut. Ali se taj grad ni u apsolutnoj visini, ni u lokalnim prilikama ne razlikuje znatno od Sarajeva. Stoga je mala razlika između ta dva mjesta u srednjim (poprečnim) temperaturama siječnja i srpnja, kao i u srednjim ekstremima, koje možemo usporediti po ovome pregledu:¹⁾

	zemljps. širina	zemljps. duž. ist. od Gr.	apslt. vis. u metr.	srednja temptr.			srednji ekstremi	
				siječnja	srpnja	gdš.	maks.	minim.
Travnik . . .	44° 14'	17° 40'	500	- 2,0° C	20,2° C	9,5° C	34,6° C	- 18,8° C
Sarajevo . . .	43° 52'	18° 26'	537	- 2,6° C	19,4° C	9,1° C	33,8° C	- 19,7° C

Kao što Sarajevo, ima i Travnik ostru gorsku klimu, koja naginje na ekscesivnost t. j. velike su opreke između zimske studeni i ljetne žege. Ljeto nije prekratko, pa u okolici obaju mjesta mogu sazreti sve vrste žita. Proljeće i jesen nijesu relativno previše hladna godišnja doba, pa se sve može na vrijeme posijati i za zimu spremi.

U oba se mjesta, naročito ljeti, primjećuje znatnija razlika između dnevne i noćne temperature ili drugim riječima: ljetne su noći obično pohladne.

Padavine su u oba mjesta povoljno porazdijeljene na godišnja doba, ali ih ipak ima najviše u proljeće i jesen (travanj i listopad). U godišnjoj množini pada-

¹⁾ Sve su brojke uzete iz Hannovog djela: Handbuch der Klimatologie, 3. Auflage, III. Bd., 2. Teil, S. 156.

vina mala je razlika između oba mjesta. Nešto je veća u Travniku (866 mm) nego li u Sarajevu (842 mm).¹⁾ Uzrok valja tražiti u lokalnim prilikama.

Smjer vjetrova je u Sarajevu najčešći istočni i zapadni, dok u Travniku pire najviše sjeverni i južni vjetrovi. Uzrok leži u različitom smještaju, dakle opet u lokalnim prilikama ovih mjesta.

*

* *

U okolici Travnika ima drveća neobične debljine, pa je vrijedno, da se ovdje spomenu:

a) 4 topole kod Turbeta, od kojih je najdeblja izvan ograde Ismail-babina turbeta s opsegom od 9 m, a ostale 3 su uz turbe s opsegom od 6.20—6.70 m. Visina je najdeblje topole oko 30 m;

b) debeli šuplji hrast u Rankovićima s opsegom od 20 m pri zemlji, u visini koljena 17 m, a u visini prsa 14.50 m;

c) joha ispod Šenkovića na podnožju Kopila s opsegom od 7 m dolje, a u visini čovjeka 5 m.²⁾

K tome se može dodati: veliki makljen više Paklareva i ogromna lijeska u Gornjem Osoju (u dvorištu kuće H. Majagića).

IV.

IZ DAVNE PROŠLOSTI TRAVNIKA

A. Kulturno-historijske prilike trav. okolice.

1. Prethistorijsko doba.

Za poznavanje prošlosti kojega mjesta potrebno je, da se ponajprije ispituju kulturno-povijesne prilike njegove okolice, jer najstarija naselja leže obično u njegovoj

¹⁾ Po Hannu, l. c.

²⁾ Potanji opis ovog drveća od O. A. Hofferera gl. u Glasniku hrv. naravoslovnog društva, Zagreb 1900. godište XI., br. 1—6 str. 122—123.

neposrednoj blizini. Negdje su već otkrivena, negdje izbijaju tragovi tek na površinu, a ima ih još mnogo, što leže pod zemljom netaknuta.

Stoga valja započeti ovo razlaganje o prošlosti Travnika sa njegovom okolicom, a ne sa samim gradom, kojega u ovo doba nije još ni bilo. O postanku i razvitku Travnika od najstarijih vremena do danas bit će kasnije govora.

U okolini Travnika nije se doslije ušlo u trag pračovjeku, premda ima nekoliko pećina (najpoznatije Velika i Mala Peća), gdje bi po naslućivanju Marchesetti-a¹⁾ moglo biti ostataka iz paleolitskog doba. Ali se ni Velika, ni Mala Peća ne može temeljito prokopati, jer bi izbačeni materijal zatrpao željezničku prugu i cestu, eventualno zasuo rijeku Lašvu.

Dosada je utvrđeno u trav. okolini najstarije naselje kod sela Zabilja, s desne strane rječice istog imena, što ga je pronašao god. 1916. O. Iv. Ev. Kujundžić D. I.,²⁾ a nastavili istraživanje Dr. J. Petrović i pisac ovih redaka.

Ono leži na južnom pristranku »Gradine«, na njivi Nezira Karahodže,³⁾ a potječe iz neolitskog doba t. j. barem oko 1500—2000 godina pr. I. Tu se našlo poliranih nožića, strugalica, svrdla, pila i »nukleja« t. j. kremenova, od kojih je odbijano to oruđe. Sve je ono izrađeno od kremenja različite boje, što ga je dovaljala Bila, kod koje su se i nastanili neolitici. Osim oruđa bila je ovdje znatna i keramika, sudeći po nađenim fragmentima od različito ornamentiranog glinenog posuda. Još se našlo po njivi troske, najbolji dokaz, da je ista gradina proživjela i metalno doba. Iz istog kamenog doba potječe možda i gradina iznad Zabilja, koju je također pronašao O. Iv. Ev. Kujundžić. Ona leži na suprotnoj strani od opisane gradine, ali nije još ispitana.

¹⁾ U Wiss. Mittgen., I. Bd., S. 320).

²⁾ Glasnik Zem. Muzeja 1916., str. 477.—496.

³⁾ Karahodže su pobjegli iz Slavonske Požege, kad su Turci izgubili Slavoniju. I sad čuvaju kazan, što su ga njihovi stari pri seobi donijeli ovamo.

Obje su gradine branile ulaz u dolinu Bile, koja obiluje starinama, pa je prema tome još u davnini bila dobro nastanjena i znamenita.¹⁾

Još je više gradina bilo u prethistorijsko doba iznad doline rijeke Lašve. One su imale dominantan položaj nad plodnom dolinom te rijeke. Između Varošluka i Vi-teza pronađeno ih je dosada više od 10, smještenih po bre-govima što južno, što sjeverno od Lašve. Južno su od Lašve: Turbetska kod sela Turića, Potkrajaska kod Dželi-lovca, Gradac kod Dôca, Komardska iznad Vel. Mošu-nja i bezimena iznad M. Mošunja. Sjeverno su od Lašve: 1 iznad Kalibunara, 1 na »Saraju« više općinske bolnice u Travniku, 1 kod Bukovice, sama gradska tvrđava i 1 gra-dina kod Ričica. Čini se, da su sve podizane po nekoj do-bro smišljenoj osnovi, jedna drugoj nasuprot.

a) Turbetska gradina kod Turića opisana je god. 1893. u Glasniku zem. muzeja (str. 480.—481.). Ova se gradina — po opisu V. Radimskoga — uzdiže na desnoj strani Lašve, na brdu, koje se ispinje 733 m nad morem, i to upravo prema turbetskoj stanici. Tu je R. konstatirao plitak jarak, na spoljašnjoj strani tog jarka razabrao oni-zak nasip od prikupljenog kamenja, dugačak 40 m, pa je našao mnogo odlomaka glinenog, rukom pravljenog po-suda.

b) Potkrajaska gradina postojala je u prethistorijsko i u rimsko doba. Odlomaka glinenog posuda iz tog doba ima još mnogo na podnožju i po stranama te gradine.

c) Mošunjska gradina uzdiže se na brdu Crkvini. To je strmenit ogranak brda Huma (749 m) iznad Malog Mošunja, koje zalazi u ravan kao kopno u more, pa pravi oštar i visok rt.

Prema opisu Radimskoga²⁾ zaravanak je te gradine dug 120 m, a širok najviše 20 m. »Na jugozapadnoj strani zaravana otkriven je temelj debele zidine, kojom je bila opasana čitava utvrda. Po stranama gradine ima mnogo fragmenata prethistorijskog glinenog posuda raz-ličite veličine. Dna tih posuda su ponajviše vrlo debela

¹⁾ U novije doba posvećuje joj mnogo pažnje dr. S. Sielski, sanitetski referent u Travniku.

²⁾ U Glasniku Zem. muzeja 1892., str. 227.—230.

i posve ravna. Posude su građene rukom, slabo su pečene, a boje različite. Ornamentika im se sastoji od primitivno urezanih crtica ili u zaresecima po periferiji oko zdjele.

Ispod gradine bilo je prethistorijsko naselje. Tragovi su toga naselja sačuvani kod Hana Bile u dolini Lašve, blizu ušća Bile. Tu ima 6 gromila, pod kojima valjda počivaju stanovnici ovoga prethistorijskog naselja«.

d) Komardska gradina iznad Velikog Mošunja nije doslije potanje istražena; ali je Vel. Mošunj izašao na glas kao nalazište odličnih objekata iz brončanog doba, među kojima se ističu: krasan mač od bronca s koricama i kitama, fibula (spona) tipa Peschiere iz 15 vijeka pr. I. i 4 golema, šuplim topovskim zrnima slična koluta, načinjena od debele, iznutra šuplje brončane narukvice, koja je na sastavcima malo otvorena.

Svi su ti predmeti smješteni u Prethistorijskoj zbirci Zem. muzeja u Sarajevu.¹⁾

Za obranu doline Lašve kod Travnika bio je najvažniji

e) Gradac ili Tarabovac²⁾ na zaravanku između Dôca i Travnika. Tu ima dosta fragmenata od glinenog posuđa; ali se dosada nije našla ni jedna gromila; u kojoj su pokopani stanovnici tog naselja.

f) Istu je vrijednost imala gradina »Garbun«. To je brijeg, na kojemu je sazidana gradska tvrđava u Travniku. Ispod njezinih najstarijih zidina nađe se i danas fragmenata od prethistorijskog glinenog posuđa. Prema tome je ona još u ono doba bila važna obrambena točka, koja je s gradinom »Gradac« branila ulaz u dolinu Lašve s istoka. Samo sekundarnu vrijednost imala je gradina iznad »Garbuna«, koja potječe iz istog doba.

g) Gradina na »Saraju« više općinske bolnice nije doslije točno ispitana.

Poznatije su od nje gradine kod Kalibunara i Vel. Bukovice.

¹⁾ Potanji opis od dra Č. Truhelke u Glasniku Zem. muzeja 1913., str. 325.—336.

²⁾ Zapravo je »Turabovac« (pravilnije nego »Tarabovac«) jedno vrelo, koje izvire ispod stijena malo dalje prema jugoistoku. Odatle dolazi voda za česmu zvanu »Pasja Glava«. Ta je česma uz cestu na pola puta između Travnika i stanice Dolac.

h—i) Iznad Kalibunara¹⁾ su zapravo 2 gradine i to jedna kod »Dubrava« u Tufekčićevu Gaju, a druga sjeverno od nje na »Kraljevu Guvnu« pod Vlašićem. Veću je vrijednost imala prva, koja je i bolje održana. Ona je smještena na brijegu, koji se uzdiže do 150 m više Kalibunara. Duga je oko 120 m, a široka kojih 40 m. Bila je opasana suhozidom, koji se najbolje sačuvao na zapadnoj strani. Na sjevernoj strani ima veliku »suhu« gromilu, a južno od te 4—5 manjih. Velika je gromila već načeta, a manje su bile netaknute.

Pokusnim otkapanjem dviju manjih gromila, orijentiranih od sjevera k jugu, ustanovio sam (13. i 14. kolovoza 1924.), da su ovdje pokopani siromašni ljudi, jer osim nešto ljudskih kostiju, fragmenata od glinenih posuda, polovice glinenog prešljena i životinjskih zubi nije u njima bilo ništa. Kopalo se u dubinu 0.65 m.

j) Više se objekata našlo na gradini kod Velike Bukovice. Tu je Dr. Jozo Petrović (u isto doba) prekopao 7 gromila s paljevinom. Gromile se — prema njegovu izvještaju — nalaze pred Velikom Bukovicom. U dvjema su ležali nađeni predmeti jedva 20 cm duboko; u ostalim gromilama bilo je pepela, životinjskih kostiju i komadića od glinenih lonaca, pobacanih bez reda. Nađeni su predmeti od bronca, željeza i stakla, a među njima se ističu 2 brončana novca iz doba Konstantina Velikog i 1 brončana fibula iz kasno-rimskog carskog doba; svi su smješteni u okviru 21. u velikoj dvorani Prethistor. zbirke Zemalj. muzeja u Sarajevu. Prema tome je zalazila ova gradina u rano historijsko doba.

Naposljedku valja spomenuti, da su dolinu Gornice branili »Gradac« kod njezina ušća, za zaštitu bivše varoši »Mostar« i »Gradac« (côte 652) kod Rankovića, koji je bio ozidan suhozidom. Tu ima mnogo fragmenata od glinenog posuda iz prethistorijskog i rimskog doba. Vrh ili »Šiljak« toga grada otkopali su seljaci na svoju ruku

¹⁾ Kali-bunar znači krvavi zdenac. Narod pripovijeda, da je tu silesija kršćana posječeno, na što je krvava voda potekla. Ali to značenje ne će biti ispravno, jer je »kali« iskvaren oblik turske riječi »kale« t. j. utvrda kao na pr. Kalimegdan, a »kanli« je krvav. U tursko doba dovedena je sa Kalibunara pitka voda, koja je opskrbljivala jedan dio Travnika.

6—7 m u dubinu. Pri tome su našli: 1 prešljen od gline i 1 željeznu šipku, ali su im te predmete konfiscirali žandari iz Travnika. Čini se, da je u prethistorijsko doba bila ovdje gradina, koja se je prostirala od NE-SW, a mjerila je oko 120 m u opsegu, jer se još nađe po koji odlomak od zemljanih posuda iz toga doba, a raspoznaje se i nasip. Ne može se odrediti, u koju je svrhu služila kasnije, kad se upotrebljavala žbuka i talilo željezo. Sve je to neistraženo, pa se ne može o tome još ništa pozitivno izreći kao ni o gradinama kod Vidoševića i Ričica. Pri pokušnom otkapanju (u travnju 1927.) na gradini kod Rankovića našlo se je željezne troske i kamenja, koje je pocrnilo. Nije se moglo ustanoviti, da li je to kamenje pocrnilo od kakve peći ili radi oksidacije željezne rude, koje tu ima.

2. Rimsko doba.

I u to je doba bila dolina Lašve prilično naseljena. Tragova rimskoj kulturi našlo se na više mjesta: kod M. Mošunja, Putićeva, Travnika, Turbeta i Potkraja.

Najviše rimskih starina bilo je kod M. Mošunja. One se čuvaju većinom u nadbiskupskoj gimnaziji u Travniku, a nešto ih je doneseno u muzej sarajevski. Zasluga je u prvom redu O. A. Hoffera, pokojnog profesora i rektora gore spomenute gimnazije, pa Dra. Č. Truhelke i Dra. K. Patscha, koji su godine 1893. spasli, što se još dalo spasti pri gradnji željezničke pruge, koja danas vodi dolinom Lašve kroz Travnik. Tom se zgodom iskapalo i kod Putićeva, pa je o svemu podnesen izvještaj u Glasniku zem. muz. 1893. od Truhelke i Patscha pod naslovom »Iskopine u dolini Lašve 1893.«, str. 685.—707.

Ustanovljeno je, da ruševine u M. Mošunju zapremaju dosta velik prostor. Jedan je dio tih ruševina na desnoj obali Lašve, kod Hana Divjaka prema ušću Bile. Tu su bile rimske zgrade, od kojih je ostao samo temelj jedne privatne zgrade, a sve je ostalo odneseno za zida-

nje crkve u Vitezu.¹⁾ Drugi je dio 1 km iznad ušća Bile. Po tamošnjim se njiinama našlo mnogo komadića opeka, bakrenih novaca i fragmenata od natpisâ, a 30 cm pod zemljom bile su same zidine, pa je otkopana i čitava zgrada. Po svemu se vidi, da je tu bilo središte rimskog naselja.

Na čitavu prostoru tog nalazišta rimskih starina bilo je komadića stakla glinenog posuđa, nekoliko željeznih klinova, pa jedno zvonice od željeznog lima i nekoliko komada rimskih novaca iz dobe cara Galijena, Dioklecijana i Maksimilijana. Prema tome je kod Malog Mošunja cvalo rimsko naselje od druge polovine trećeg do druge polovine četvrtog vijeka poslije Krista.

Kod Putićeva blizu dolačke stanice bilo je u isto doba rimsko naselje. I tu se našlo rimskih novaca iz dobe cara Konstantina Vel. i Maksimilijana, pa više rimskih fibula, željeznog oruđa i jedna srednjolatska fibula. Osim toga je iskopano mnogo predmeta za običnu kućnu upotrebu, pa Radimský misli, da je tu bila rimska stanica »Leusaba«.²⁾

Kod oba ta mjesta (Putićeva i M. Mošunja) nađeno je dosta rimskih natpisa. To su gotovo sami nadgrobni natpisi, koji se čuvaju u lapidariju nadbiskupske gimnazije.³⁾ Oni su po izvještaju A. Hoffer⁴⁾ dignuti sa rimskih grobnica, koje su bile zidane opekama i sedrom s vapnom. Neke su od njih bile grobnice s paljevinom, neke opet sa skeletima.

S mnogo pažnje proučavao je mošunjske starine nekoliko godina kasnije O. I. Kujundžić D. I., bivši profesor i rektor nadbiskupske gimnazije.⁵⁾ Na osnovi

¹⁾ U tome mjestancu nađen je samo odlomak rimske nadgrobne ploče od vapnenca, koju je priposlao kotarski ured Zem. muzeju u Sarajevu. Ona prikazuje jahača na konju, a čuva se u lapidariju Rimsko-grčke zbirke (br. 76).

²⁾ Ta je slutnja izražena u njegovu još neizdatom arheološkom rječniku B. i H. pod »Putićevo«.

³⁾ Najljepši natpis s reljefom publikovao je Asbóth, Bosnien und die Hercegovina, Reisebilder und Studien, S. 431—432.

⁴⁾ U Glasniku Zemaljskog muzeja 1895., strana 43—61.

⁵⁾ Rezultate je svojih istraživanja priopćio u Glasniku zemaljskog muzeja 1916., strana 477.—496.

otkapanja konstatirao je on, da je na »Crkvini« iznad M. Mošunja bila stara kršćanska crkva i rimsko groblje. Na istom je mjestu i danas crkvice, koju su sagradili Isusovci od armiranog betona. A na sjeveroistočnoj strani brda i to na vrljetnoj prvoj glavici podigli su »Kalvariju« sa križnim putem i 6 m visokim željeznim krstom. Na toj strani brda ima vrlo mnogo fragmenata od keltskih lonaca, kostiju i troske, a sa zaravanka kod crkvice potječe većina rimskih starina, što se čuvaju u zbirci i lapidariju travničke gimnazije. Rimska je glinena roba ukusna, na vitlu rađena od finog, pročišćenog materijala, a prethistorijska, koje se također našlo, slabo je pečena i rukom rađena od lošeg materijala.

U temeljima stare crkve našao je Kujundžić desetak posvođenih grobova. Pred crkvom je bila oveća rimska zgrada, a isto takova iza crkve. Oko prve zgrade bilo je mnogo više rimskih starina, među kojima se ističu: fragmenti nadgrobnih spomenika s latinskim natpisom,¹⁾ građevni spomenici, komadi kipova i relijefni stupovi, pa ostaci staro-kršćanske crkve.

Veći je dio fragmenata nađen pred današnjom crkvicom, pa autor zaključuje, da je na tome mjestu bila »bazilika«. Pošto je još našao i ostataka od rimskih zgrada, veli: »s obje strane brda sterao se je rimski grad, kojemu je glavni dio ležao ispod Kalvarije s istočne strane prema Han-Divjaku, gdje je bio završetak rimskog naselja«.

Kod toga hana našlo se nadgrobnih ploča i rimski žrtvenik pa oko 80 što srebrenih, što bakrenih i brončanih novaca iz 4. v. po I. Sve se to čuva u zbirci i lapidariju trav. gimnazije.

Tome naselju spadala je i rimska zgrada s banjom i vodomodom na lijevoj obali Lašve kod Gelina hana blizu željezničke stanice; zgrada je otkrivena još god. 1884.—1885. (po pisanju O. A. Hoffera l. c.).

¹⁾ U srpnju 1922. našao je mg. Jurić D. I. još jedan nadgrobnji spomenik s ovim natpisom... AS ET AELIA T. D. RUFO FILIO IN. D. MEMORIAM N. STANE VICT EQUITE EX S. AD FINE IP ANIS XXX. U samome grobu osim kostiju i fragmenata od male glinene posude nije bilo ništa. Ta se ploča čuva u lapidariju trav. gimnazije. Duga je 70, a široka 35½ cm.

U samome Travniku ima rimskih starina na više mjesta. Kod općinske bolnice stoji još i sada rimski mlijaš, a pod ogradom isusovačke vile na Bunarbaši (»Saraj«) drugi — oba bez natpisa, jer su oba odbijena. Drugi je prenesen odnekuda ovamo, a već opisan u gore navedenoj studiji O. A. Hoffera. Tu su god. 1893. iskopane i vrlo trošne kosti djeteta, a uz njih rimski bakreni novac. I pri gradnji gradskog vodovoda na Bunarbaši (god. 1893.) nađena su 2 rimska novca.

Još navodi Hoffer (l. c.) da više duhanske tvornice, u njivama Ibrahima Korića ima mnogo rimske opeke i da je ovdje bila talionica željeza, a Radinský (op. c.) veli, da je vidio na Bojni (jugozapadno od Travnika) pri početku uspona na Vilenicu (u duž. od 120 m) i među kućama sela Skok ostataka od rimskih zidina i odlomak od rimskih krovnih opeka.

Napokon je pri gradnji željezničke pruge (1892./1893.) na putu od Potur-mahale prema Gornjoj Čaršiji (kod km 29.7 ove pruge) nađen 1 srebreni republikanski rimski novac, 1 brončani iz dobe cara Hadrijana, pa 1 komad rimske opeke i 1 brončana fibula (spona).

I dolina gornje Lašve bila je u rimsko doba kultivirana. U Potkraju je konstatirao O. A. Hoffer (l. c.) na »Gradini« rimski kastel. Zidinama nema više traga, ali se našlo mnogo fragmenata različitog posuđa i vodovodnih glinenih cijevi, pa 5 bakrenih rimskih novaca. Na istome mjestu bila je i u prethistorijsko doba gradina, kako je već prije spomenuto.

Na lijevoj strani gornje Lašvine doline i to kod ras-kršća cestâ na Gor. Turbetu otkrivene su ruševine rimske zgrade, pa se našla i nadgrobna ploča s natpisom, koju je objelodanio Hoernes.¹⁾ Unaokolo je bilo rimskih opeka i zidova; ali je sve to razneseno, pa sada nema tu ništa.

Najviše kulturnih ostataka iz rimskog doba našlo se u samoj dolini na »Pašincu« kod Gor. Turbeta. »Pašinac« ili »Bašinac« se zove jedan humak niže sastavaka obiju Lašvi, a iznad starinskog vrela. Tu je za gradnje spomenute željezničke pruge ustanovio Dr. Č. Truhelka, da je bila »ba-

¹⁾ U »Dinarischen Wanderungen« na str. 277.

zilika« iz ranog doba kršćanstva, duga oko 30 m, a široka 16.65 m. Po nađenim predmetima (ornamentirana svjetiljka od crvene gline, jajolika staklena čaša s bobicama, stakleni komadi od čisto rimskih posuda, različiti željezni klinči, ključ, fragmenti od noževa i t. d.) naslućivao je T., da je »bazilika« građena u 4. v. po I.¹⁾

Kasnije se ispоставilo, da ispod »bazilike« ima grobnica. Iz jedne od tih izvadili su željeznički radnici zlatni nakit (križ sa 18 medaljica), vadeći god. 1919. pijesak za nasipanje željezničke pruge. Taj su nakit u Travniku prodali; ali ga je kotarski ured doznajući za to zaplijenio i priposlao Zemaljskom muzeju u Sarajevu, gdje se i danas (u Sredovječnoj zbirci) čuva.

Dobivši u listopadu 1923. novčanu pripomoć od gradske općine u Travniku, pa nekoliko radnika od sarajevske željezničke uprave i potpunu opskrbu od šumske tvrtke »Ugar« u Turbetu odlučio je pisac ovih redaka, da otkopa one grobnice ispod »bazilike«.

Svega je pronašao pri tome 3 podzemne grobnice, iskopane u živcu kamenu, dobro ozidane i sedrom posvođene.²⁾

¹⁾ Wissenschaftliche Mitteilungen aus B. u. d. H. 1895, S. 236.—239. i njegovu brošuru »Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Herzegowina«, Rom 1895, S. 14.—17.

²⁾ Orijentirane su od zapada k istoku, a podudaraju se gotovo u svemu s onima, što ih je u Mošunju kod Bile otvorio O. I. Kujundžić (Glasnik Zem. muz. 1916., str. 489.). U prvoj su bila samo 3 kostura, od kojih su dva ležala u lijesovima na ožbukanim klupama, a treći među njima na podu. Tu se našlo još 6 željeznih klinaca s 1 željeznim okovom od lijesa, pa 1 željezni nož i 2 željezna fragmenta.

Druga je grobnica bila zatvorena pločom od škrljavca. U njoj se našlo: 5 željeznih kvaka od lijesa, 3 željezna klinca, 3 željezna okova i 1 željezni ulomak.

Treća je grobnica imala vratašca od »muljike« (= glinenog lapora). U njoj je bila jedna lubanja i ostaci od 4—5 kostura (bez ikakva reda). To je bila porodična grobnica, koja je prekopana, kad je iz nje izvađen onaj zlatni nakit. Sve 3 su grobnice dakle već bile oplijenjene.

Ispod ceste, a između kavane Mijata Škulja i km 97.5 otkopane su osim toga 4 zidane jame, koje se steru od juga prema sjeveru u tupim uglovima. Te su jame zidane stučenom opekom, a oblijepljene žbukom od kreča. Dužina im je od 0.94—1.28 m, širina pri dnu od 0.70—1.0 m, a dubina od 0.35—0.58 m. U koju su svrhu služile te jame, nije se dosada moglo objasniti.

Po nađenju rimskoj brončanoj fibuli (sponi) i srebrnom novcu iz dobe cara Trajana došao sam do zaključka, da je ovdje u to doba bila rimska zgrada, koju su kasnije kršćani pretvorili u samostan s crkvicom, ili »bazilikom«.¹⁾

I doline najvećih Lašvinih pritočica bile su u rimsko doba naseljene. To dokazuju nađeni predmeti u dolini Bile i Gronice. (Potanje gl. u gore navedenoj studiji O. A. Hofferera). Od svega je, što se tu našlo, najvažnija ploča od lapora s latinskim natpisom. Našao ju je O. A. Hoffer južno od sela Fazlića (na njivi Bećira Aganovića) i opisao u Glasniku Zem. muz. 1893. (str. 321—323.). Natpis veli, da je tu pokopan vijećnik grada Bistue P. Elije Justo i njegova žena Elija Prokula. Važnost toga natpisa protumačio je Dr. K. Patsch.²⁾ Tu je jasno dokazao, da pod gradom »Bistua« valja razumijevati današnju Zenicu, a ne selo Fazliće, gdje je onaj gradski vijećnik imao samo ljetnikovac; nadalje da je od Zenice preko Stranjana i Pojska vodila rimska cesta u dolinu Bile, a odatle na Vrbanju i u Banju Luku. Bistua je bila prema tome stanica na rimskoj cesti od Solina (Splita) u Srijem (Mitrovicu); u 6. v. po I. bila je pak ta Bistua središte bosanske biskupije.

U dolini Gronice našlo se nedavno ostataka rimske kulture. Na njivi, zvanoj »Palačište« kod Rankovića (vidi sliku 6.) bila je po svoj prilici rimska zgrada, kojoj se tragovi raspoznaju u dvjema još neotkopanim gromilama. Tu je zgradu grijala rimska peć (hypocaustum). Otkapanje te peći započeo je na svoju ruku vlasnik njive, seljak Ivo Dujčić, pa je došao do poda od muljike. Odatle je povadio nekoliko opeka za svoje ognjište, a nekoliko ih uz primjerenu nagradu odstupio Histor. odjeljenju Zem. muzeja u Sarajevu. Time je sistematski rad pobrkao pa mu je iskapanje do daljnje odredbe zabranjeno. Pokusnim otkapanjem (u travnju god. 1927.) moglo se je ustanoviti, da

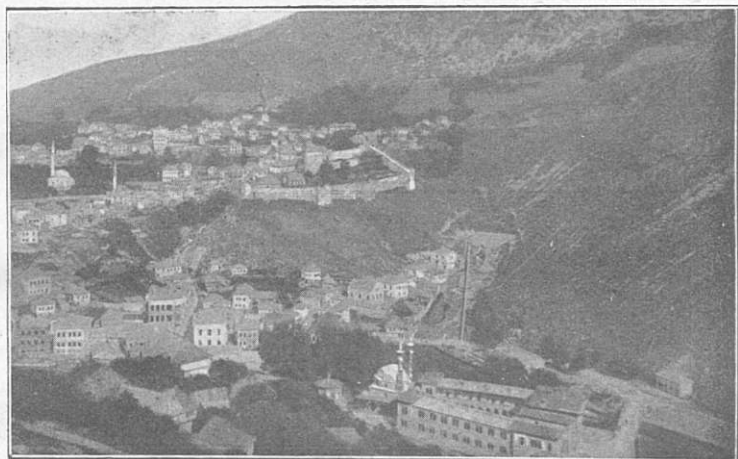
¹⁾ Potanji opis tih grobnica gl. u Glasniku Zem. muz. 1924., str. 88.—89. u arheološkoj studiji Dr. M. Mandića pod naslovom »Turbe« kod Travnika.

²⁾ Wiss. Mitt., III. Bd. 1895. S. 243—245.

njom Lašvom blizu Krča (kôta 848 na spec. karti). Ispod ove gradine teče potok Vrila, s kojim se sastavlja Dubljajac.

Toričan je štitio sredovječno mjesto nepoznata imena u dolini Lašve između Varošluka i Turbeta. Postojalo je još god. 1503., jer se spominje u sklopljenom ugovoru o 7-godišnjem primirju između Bajezida II. i Vladislava II. Jagelovića.¹⁾

2. Gradska tvrđava u Travniku ima oblik poligonalan i prilično održanu kulu (vidi sliku 3. i 7.). U tvrđavi je stara, odavna napuštena džamija. Tehnika je

Sl. 7. Panorama Travnika s istočne strane s gradskom tvrđavom

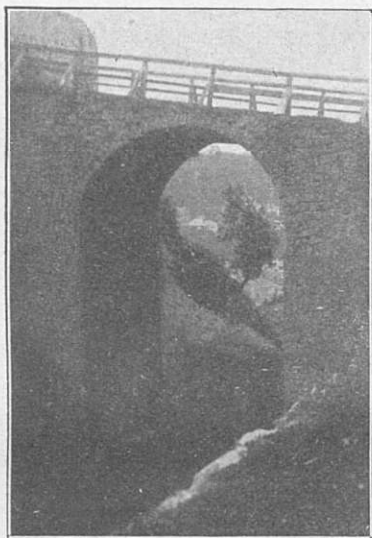
tvrdave sredovječna, ali se ne da dokumentarno ustanoviti, da li potječe upravo iz dobe Tvrtka II., kako se to govorilo i pisalo. Možda je bio kakav natpis na kamenitoj ploči, koja je — po pričanju — u tursko doba skinuta s vrata

¹⁾ Klaić, Povijest Hrvata, sv. 2., dio III., str. 220. Potanji opis gradine gl. u Glasniku zem. muzeja 1915. od Dra. Č. Truhelke pri kraju njegove rasprave o grobnici bosanskog velmože Batala, a skicu i dimenzije u Glasniku z. m. 1924., str. 84. u navedenoj raspravi «Turbe kod Travnika».

tvrdave, pa upotrebljena za ogradu jednog groba kod Jeni-džamije. Ali ta je ploča (d. 170 cm, š. 75 cm) na 3 komada prebita, a pismo izlizano ili sastrugano; čuva se u lapidariju travničke gimnazije.

Svakako je i ova utvrda postojala god. 1503., jer se navodi u gore spomenutom ugovoru o primirju.

Kažu, da je u tvrđavi bilo 27 starih topova s natpisima. Sve ih je g. 1867. Topal-Osmanpaša slupao i u Ča-

Sl. 8. Stari most nad Hendekom
pred ulazom u gradsku tvrđavu

rigrad poslao. Ispod tvrđave je bila tamnica za nepokorne begove, koji su tu čamili do smaknuća. Za njih je bila određena sablja ili gajtan oko vrata. — U tvrđavu vodi put preko mosta nad potokom Hendekom sve do kapije. Most je nekada bio pomičan (slika br. 8.).

3. Gradina iznad Karahodža kod sela Zabilja, postojala je, kako je prije rečeno, u neolitsko i u metalno prethist. doba. Ona se održala i u sred-

njem vijeku, jer se na vrhu toga brda raspoznaje ostatak zida sa žbukom.

4. Grad Vrbovac ili »Vrbenac-grad« bio je smješten na vrletnoj glavici između Zagrađa i Skomorja u danas pustom kraju iznad potoka Jasenice, koji pritječe Biloj. To je ostatak neobične sredovječne utvrde, koja se sastoji od dvije vertikalno otesane stijene, visoke do 10 m. Među stijenama je zatrpana jama, koju narod zove »magazom«.

Sl. g. Vrbenac-grad

Do te gradine vodi kojih 20 stepenica, istesanih od kamena. Te stepenice (vidi sliku br. 9.) i mali ostanak zida sa žbukom jedini su dokaz, da je tu i onako prirodnu utvrdu izgradila ljudska ruka. Knežević¹⁾ pripovijeda, da je »doskora« bilo dosta sačuvanih zidova od ove gradine; ali da ju je »oštetio« god. 1846. neki Hadžialipaša »ponesavši u Travnik mnogo oružja i rude iz jedne sobice

¹⁾ V. »Bosanski prijatelj«. IV. sv., str. 111., Zagreb 1870.

ovoga grada«. Bit će to isti paša, za kojega pripovijeda fra J. Vladić¹⁾, da je godine 1856. tražio ruda u D. Rami.

Ne može se ustanoviti, da li je ovo najstariji tip naših gradova iz srednjega vijeka, jer se ovdje teško razlučuje djelovanje prirode od utjecaja čovječjih ruku. Pa i na sjeverozapadu od Vrbenca ima nekoliko stijena, za koje se ne da pouzdano izreći, da li su ljudskom rukom tesane, ili postoje od prirode onakove. Bilo kako bilo, i one su kao i Vrbenac služile i mnogo pridonijele za obranu duboke doline potoka Jasenice.

Put do tog grada vodi od Hana na Biloj (13 km od Travnika) ispod Podova i Malina uz rijeku do mlina na ušću Jasenice u Bilu; odatle se dolazi kroz Fazliće i Miletice po sredovječnoj, na malo mjesta održanoj cesti, pod sam grad (7.50 km od H. na Biloj).

5. Između Zaselja i Gornje Večeriske bio je u srednjem vijeku grad Škaf ili Bosnić, sakriven među okolišnim brdima na jednoj glavici (kôta 757 na spec. karti). Ime mu tumači g. Kujundžić²⁾ od romanske riječi »scava« = duplje, prokop i prirodna pećina, jer se pod tom gradinom nalaze 3 pećine, od kojih je najzanimljivija jedna s otvorom na 2 strane. Zbog velike promahe pristup je moguć samo s dobrom karbidnom svjetiljkom.³⁾

Od toga se grada sačuvao komadić zida sa žbukom i 5—6 malih stepenica od kamena za nogostup; još se nađe i po koji odlomak glinenog posuđa.

S te se gradine dobiva prijedlog čitave uske, lijepe dolinice potoka Präle do Viteza, a dobro se raspoznaje i sam Vitez.

Do grada Škafa ima prilaz sa tri strane:

a) od željezničke stanice Bile preko Velikog Mošunjna, pa kod seoskog groblja i velikoga, drvenog križa kroz selo Gornju Večerisku;

¹⁾ Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu, strana 6.

²⁾ U Glasniku Zem. muz. 1916., str. 496.

³⁾ Narod pripovijeda o toj pećini kojekakove bajke, koje mogu zanimati samo dječju maštu.

- b) od Bučica ispod Komardske gradine i Gole kose, pa preko gorskog sedla u dolinu Präle ispod Zaselja;
c) od Viteza uz dolinu Präle kroz Večerisku.

6. Gradina Kaštel iznad Pečina leži na visini od kojih 1200 m nad morem, na prividno ravnu tlu, koje se u istinu strmenito spušta na istočnoj i na zapadnoj strani od tog sredovječnog grada. Prilaz je gradu prema tome s južne i sjeverne strane lahak, ali je znatna udaljenost od Travnika (oko 20 km), a gotovo isto toliko od Bugojna.

Put je od Travnika sprva krševit, a vodi pokraj Vidoševića do »Raskršća« pod Vilenicom; odatle je udoban kroz šumu ispod Mravinjca, pa preko »Karamlija« i »Ovčence«. Na tome se putu (blizu Kaštela) vidi u daljini grad Bugojno. Dalji i teži je put preko Kasapovića i Šenkovića.

Sama gradina je slabo održana. Po ono nešto preostalih zidina razabire se, da je bila sagrađena od škriljevca, a ponešto od vapnenca i sedre; po obliku je pak reprezentirala poseban tip sredovjernih utvrda.

U opsegu ima 186 m, promjer kule = 8.50 m, a opkop je širok 10—12 m.

S južne se strane ulazilo u grad stepenicama, kojih više nema, ali se još raspoznaju udubine, gdje su nekada bile.

Za posljednje 4 gradine nema nikakvih historijskih podataka; samo se »gradić Kaštel« spominje u putopisu N. Kuripešića god. 1530. i u početku 17. vijeka.

Okolica Travnika obiluje sredovječnim grobljima, kojih ima gotovo svako selo. Najviše stećaka ili mašeta (tako zove narod to nadgrobno kamenje) ima u dolini Karaulske Lašve počevši od Turbeta, gdje ih je nabrojeno preko 75, pa sve do Karaule Gore t. j. do stanice Šantići šumske pruge »Ugar«.¹⁾ Sudeći po tim ne-

¹⁾ Pod jednim stećkom u Turbetu našao je Radimský prsten od kalcedona, a na jednoj ploči vidio je natpis bez imena pokojnikova. Obično je to nadgrobno kamenje izrađeno od vapnenca ili škriljavca; samo na izvoru Karaulske Lašve našao je Radimský 2 stećka od bjelutka (v. Glasnik Z. m. 1889., str. 59.—60.). — O mauzoleju bosanskog velmože Batala na humku Crkvini kod Turbeta bit će govora pod B.

kropolama bila je ta dolina nekada gusto naseljena. Tu je pokopano mnogo naroda, koji se u srednjem vijeku i još u polovici 16. stoljeća bavio ispiranjem zlata iz Lašve.¹⁾

Poveće sredovječno groblje bilo je i kod Putićeva blizu željezničke stanice Dolac kod Travnika, kako pripovijeda očevidac O. A. Hoffer (l. c.); ali ga više nema. Jedino su ostala 3—4 stećka u obliku ploče na desnoj obali Lašve iza stanice, gdje se održao i ostatak starog puta, koji je vodio u Skoplje. Pokusnim otkapanjem (24. srpnja 1925.) s Dr. J. Petrovićem našli smo u obje otvorene grobnice na tome mjestu (iza mlina) samo po 1 skelet prilično održan, ali bez ikakva nakita. Jedna je grobnica bila pokrivena pločom i stelom, a druga sa 16 pravilno istesanih kamenova, koji su sastavljeni u cjelinu.

I u gornjoj dolini Zagrljskog potoka, koji ispod Rankovića s lijeve strane pritječe Gronici, ima veliko sredovječno groblje sa 60—70 stećaka na humku zvanom »Jehva« kod sela Opare. Dakle je i tu u srednjem vijeku bilo oveće naselje.

Gusto je bila naseljena u srednjem vijeku i dolina Bile sudeći po mnogim grobljima (oko Malina, Suhog Dola, Orahova, Fazlića i t. d.).²⁾ Sâmo selo Bila poznato nam je već otprije. To starinsko naselje dobio je u leno Hrvoje Vukčić skupa s Trebeušom i Lupnicom u župi Lašvi od kralja Tvrtka I. 12. ožujka 1380. Isti kralj podijelio mu je tom listinom, pisanom u Moštrama kod Visokog, naslov velikog vojvode.³⁾

Znatnije sredovječno naselje bilo je i današnje selo Krušćica (oko 5 km na jugu od Viteza), koje pod istim imenom dolazi u Kuripešićevu putopisu god. 1530.

¹⁾ Gl. »Turbe kod Travnika« u Glasniku Zem. muzeja 1924., str. 84. i putopis mletačkog poslanika Zena u »Radu« jugosl. akad., knj. 62.

²⁾ Potanji opis u IV. sv. »Bosanskog Prijatelja« od franjevca Kneževića (Zagreb 1870.).

³⁾ Wiss. Mitteilungen, IX. Bd., S. 288 u. XI. Bd., S. 249.

Ali tome sredovječnom naselju nema danas ni traga. Staro groblje sa stećcima je uništeno tako, da se samo iz pripovijedanja starijih muslimana može razabrati, da je bilo iza današnje kantine.

Čini se, da je u srednjem vijeku bilo naselje i kod današnjeg Viteza. Stećaka ima tu doista malo, jer su mnogo upotrebljavani kao građevni materijal za kuće i crkvu, pa je još ostao jedini viđeniji »Starac kamen«. Tako zove narod lijepo izrađenu tumbu na njivi kod sesoske kućice, koja je udaljena oko 1 km od viteške crkve na zapad. Tumba je bez natpisa, ali sa širokim postamentom.

Svakako je u srednjem vijeku postojalo naselje kod današnje Guče Gore, jer se spominje u jednoj listini 15. vijeka. Tom ispravom podjeljuje Sigismund posjed Paku (današnji Pakrac?) u požeškoj županiji svome pristalici iz lašvanskog kraja Vuku, sinu Nikole Drusića iz Guče Gore i županu porodice Kotroman, za usluge, koje mu je učinio u bojevima protiv bosanskih neprijatelja ugarsko-hrvatskog kralja.¹⁾ Ni ovdje nema ovećeg sredovječnog groblja, pošto je nadgrobno kamenje kao i u Vitezu upotrebljeno za građu kuća, crkve i samostana.

Pri istraživanju sredovjernih nekropola i naselja dolazi se ponešto u trag i starim (sredovječnim?) putovima. Njima se trag doduše davno zameo, ali se po gdje gdje usred šume nađe po koji komadić kaldrme pa nam se ti putovi prikazuju barem u glavnim konturama. Obično je ta »kaldrma« u okolici Travnika oko 1.50 m široka, pa prema tome nije mogla služiti kolnome prometu, već je bila pravi pješački i konjski put. Kod Viteza ili zapravo kod Rike, t. j. između Viteza i Kruščice sastajala su se 2 glavna puta: jedan je vodio iz Zenice preko planine Vitrenice i sela Preočice, a drugi iz Vrhbosne (kod Sarajeva) preko Kiseljaka i Kruščice — oba za sredovječno mjesto Lašvu, a odatle preko »Kamenite ćuprije«²⁾

¹⁾ Thalloszy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München-Leipzig 1914. S. 90. Anm. 1.

²⁾ Taj starinski mostić kod dolačke stanice postoji i danas, ali nije sav od kamena; od kamena su samo stupovi, što ga drže, i to renovirani za austrijske uprave (god. 1886.). Vele, da se je ostalo srušilo pod teškim topovima Omerpaše Latasa.

prema Donjem Skoplju ili na Turbe-Potkraj-Gostilj-Ponir prema Skender-Vakufu, odnosno Jajcu.

Još je jedan put vodio iz Kruščice odnosno Viteza uz dolinu potoka Präle kroz Večerisku, pa ispod grada Škafa na Duboko, a odatle prema Opari i Zagrlju, pa onda kroz Rôstovo i Radovan-planinu (u Kuripešićevu putopisu »Radastovo«) u Gornje Skoplje.

B. Sredovječno mjesto Lašva i postanak Travnika.

Ispod sredovječnih gradova, koje danas zovemo »gradac« ili »gradina«, ležala su mjesta (varoši). Najvažnije su gradine već opisane, koliko su i kakve su se do danas održale; onim mjestima pak valja istom tražiti ime i smještaj. Ali to su problemi, koje će uz posvemašno pomanjkanje pozitivnih dokaza jedva biti moguće, da se ikada valjano riješe. Takova su dva problema: ime nekadašnjeg mjesta ispod grada Torićana, koje se steralo između Varoškuka i Turbeta,¹⁾ pa položaj sredovječnog mjesta Lašve.

Prvi je problem ostao do danas zagonetkom, dok je za drugi ostalo široko polje kombinacija i naslućivanja, naročito ako se ne uzme za bazu narodna tradicija.

Sredovječna Lašva spominje se u 14. vijeku kao vlasništvo bosanskog velmože Batala, koji je živio za Dabiše, Jelene Grube i u početku vlade kralja Ōstoje, a sahranjen u posebnom mauzoleju na humku Crkvinu kod Turbeta. Točan opis ovoga mauzoleja objelodanio je Dr. Ć. Truhelka.²⁾ Ujedno je pročitao natpis, što ga je našao uklesana na gornjem okrajku donje grobnice, gdje je ovjekovječeno ime nekadašnjeg gospodara Lašve i Torićana. Oba se ta imena spominju u jednom ulomku bogumilskog kodeksa, što se je sačuvao u carskoj knjižnici u Petrogradu, a priopćio ga Lj. Stojanović.³⁾

¹⁾ Po A. Hofferu zvalo se to mjesto »Kod Tri Crkve«. (Spomenknjiga iz Bosne, uredio Dr. I. Šarić, Zagreb 1901., str. 88.); ali pisac ne spominje, kako je našao to ime.

²⁾ U Glasniku Zem. Muzeja 1915. (str. 365.—373.).

³⁾ U 18. knjizi »Starina« (str. 230.—232.).

Pošto se tu uz poznati nam sredovječni grad (castellum) Toričan spominje »Lašva«, mora se to ime odnositi ili na jedno mjesto u dolini Lašve, ili na koju gradinu iznad te rijeke, a ne na čitavu župu lašvansku, jer se riječ »župa«, kojom se i u srednjem vijeku označivao veći teritorij, ne bi ni u kojem slučaju izostavila.¹⁾

Po narodnoj tradiciji, koju su nam vjerno sačuvali franjevci Nedić i Knežević, imalo bi to biti mjesto blizu današnjeg Travnika.

Nedić piše o tome²⁾ ovo: »Niže Travnika s lijeve strane Lašve vele da je bila stara varoš Lašva prije nego je Travnik postao varošem...

To dakle starinsko mjesto i u pismima poznato pod imenom Lašva zovu danas »Putaćevo«. U primjedbi pak na str. 161. označuje isti pisac pobbliže položaj stare Lašve ovako: »Lašva je bila njegda varoš na lijevoj strani Lašve rijeke, od sadašnjeg Travnika i travničke tvrđave k istoku iduć $\frac{1}{4}$ sata daleko«.

Knežević³⁾ tumači položaj stare Lašve ovako: »Prošavši Šumeće, na desnoj strani kraj rijeke Lašve vidi se nekoliko ogromnih stećaka bez ikakva znaka. Znadu se i jame, iz kojih su i drugi vađeni. Pozna se, da je bilo starinsko groblje veliko, gdje se je kopao koji dio lašvanskog pučanstva... Od tih stećaka započimala je starinska varoš Lašva, kojoj se obližnja mjesta i sada zovu Varošluci. Varoš se je pružala s obje strane rijeke Lašve, pa je dopirala sve do Vilenice, po kojoj se i sada vide ostanci kuća i raznovrsnih zgrada. Tu je bio i tvrdi grad, koji je branio varoš; ostanak njegovih zidina viđao se sve do god. 1848. Tada ih je srušio Hadži-Alipaša tražeći novce. Po narodnoj tradiciji bilo je u Lašvi više crkvi, a među njima i franjevački samostan na mjestu, koje i sada »Crkvine« zovu.«

¹⁾ U popisu biskupskih posjeda god. 1244. spominje se crkvena župa Losova. Taj se isti oblik nalazi i u popisu franjevačkih samostana god. 1390., a oblik »Lašva« u dva domaća spomenika god. 1380. i 1393. (A. Hoffer, spomen-knjiga iz Bosne, str. 88.).

²⁾ U arhivu za povijest jugoslavensku, knj. IV., str. 150—152.

³⁾ U »Bosanskom Prijatelju«, sv. IV., god. 1870., str. 104.

Kako se vidi, narodna predaja ne kazuje jednako. Dok jedni vele, da je to sredovječno mjesto bilo na lijevoj strani rijeke Lašve, oko 1 km istočno od današnjeg Travnika, drugi tvrde, da se je protezalo s obje strane te rijeke, i to od dolačke stanice do Vilenice. Ipak se slažu u tome, da je to mjesto bilo blizu današnjeg Travnika, a ne gradina ili tvrđava (castellum). A pošto je nepoznato mjesto kod Turbeta branio grad Toričan, kako je i dokazano,¹⁾ nije preostajala za obranu stare Lašve druga utvrda nego li današnja tvrđava travnička.

Položaj i opseg stare Lašve ne da se danas matematičkom točnošću odrediti, jer nema više ni onih ogromnih stećaka, niti kakovih ostataka od zidina, kuća i zgrada, što ih je gledao nekada Knežević; jedino ima troske i opeka iza dolačke tvornice šibica na njivi, koju obrađuju Bugari.

Da to pitanje iscrpimo, ne smijemo s uma smetnuti ni poznatih nam otkapanja Zem. muzeja god. 1893. u ovome kraju, koja rezultiraju u tome, da je ovdje osim sredovječnog bilo rimsko groblje i temelji jedne zgrade po svoj prilici samostana s crkvom, koji je valjda bio ograđen onim zidovima, i kojemu su pripadale one zgrade pod Vilenicom.²⁾

Mogao bi tkogod pomisliti, da je stara Lašva bila negdje kod Turbeta ili Varošluka sudeći po onoj množini stećaka; ali tu su do sada otkopane samo zidine starokršćanskog samostana s crkvicom i podzemnim grobnicama iz 4. v. po I.³⁾

¹⁾ Gl. »Turbe kod Travnika«, str. 85.

²⁾ Franjevački je samostan u Lašvi postojao još u doba Stjepana Kotromanića (Batinić, Djelovanje franjevaca, I, 75 i 152—153 po Greidereru), a još pri kraju 14. st. bio je taj samostan s crkvom sastavni dio bosanske kustodije franjevačkog reda (Jelenić, Ljetopis fra Nikole Lašvanina, Sarajevo 1916., str. 1. i primj. 2.). Temeljne zidove toga samostana razgledao je biskup fra Mato Delivić u studenom 1736. god. prigodom svoga kanonskog pohoda (Jelenić, Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne srebrne. Mostar 1927., str. 41., gdje o tome ukratko izvješćuje spomenuti biskup na talijanskom jeziku).

³⁾ Gl. »Turbe od Travnika« od pisca ovih redaka u Glasniku Zem. muzeja 1924.

Prema svemu tome ostaje to pitanje otvoreno, pa nam ne preostaje drugo, već da se s Radimskim priključimo narodnoj predaji, s kojom se slaže i »Schematismus Provinciae Bosnae Argentinae« za god. 1864. (str. 15.) i 1887. (str. 47.), gdje se veli za sredovječnu Lašvu, da je ležala »penes Travnik« t. j. kod Travnika, a za samostan i crkvu »prope Travnik: t. j. blizu Travnika.¹⁾

I tako se posve zatro trag onome sredovječnom mjestu. Nema sumnje, da je ono do temelja porušeno za turske provale god. 1463. i kasnije, kad su mnogobrojne turske čete ovuda prolazile, da otmu Madžarima i Hrvatima jajačku banovinu; jer u izvještaju bosanskog vikara god. 1506. nema više ni samostana u Lašvi.²⁾ Njezini se stanovnici razbjegoše kojekuda, a svakako najviše ih se sklonu u Guču Goru i možda kasnije u krasno smješteni Dolac pod Vilenicom, gdje se do nedavno čuvao i pečat lašvanske župe.³⁾

Ipak se u crkvenoj povijesti sačuvao spomen na samostan i franjevačku župu Lašvu sve do polovice 18. stoljeća. Evo nekoliko primjera kronološkim redom: Kad su bosanski franjevci 22. srpnja 1594. podnijeli u Rimu protiv biskupa fra Frana Baličevića pismenu tužbu, napisao je original toga spisa na talijanskom jeziku župnik ili gvardijan fojnički (curator di Voinitza) fra Fr. Serajlić iz Lašve (»da Lasfa«).⁴⁾

Biskup Maravić u svome izvještaju god. 1655. veli, da crkvena župa Lašva spada pod samostan sv. Duha u Fojnici.⁵⁾

¹⁾ J. Asbóth (Bosnien und Hercegovina, Reisebilder und Studien, S. 426—437) bez ikakve stvarne podloge određuje položaj stare Lašve između Putićeva i Mošunja! To zvuči paradoksnno za obično sredovječno mjesto, da bi moglo zapremiti toliko prostora; pa i kako će se spajati čisto nalazište rimskih starina s pravim sredovječnim gradom i to u daljini od 6 km? — Ne će biti ispravno ni Matkovićovo nagađanje (u »Radu« knj. 56.) da bi u Kuripešićevu putopisu »Lusch« mogla biti sredovječna Lašva, jer putopisac veli, da je (26. I. 1531.) prenoćio u selu (»ain dorf im perg Lusch«) a ne u mjestu pod Vlačićem, kojemu je Kuripešić ime krivo zapamtio, pa tako i pogrešno zabilježio.

²⁾ Batinić, Djelovanje franjevaca I, 153.

³⁾ Jelenić, Ljetopis fra N. Lašvanina, str. I., primj. 1.

⁴⁾ Fermedžin, Acta Bosnae, p. 341.

⁵⁾ Glasnik Zem. muzeja 1904., str. 254.

Biskup Ogramić, koji je sva opisana mjesta propu-
tova, u svome službenom spisu god. 1675. naziva Travnik
Lašvom i veli, da u toj župi živi oko 870 duša bez crkve i
župnog ureda.¹⁾

U izvještaju fra I. de Vietri-a od god. 1708. zove se
već župa Travnik; ona spada pod samostan fojnički, a u
toj župi služi fra Petar Lašvanin († 1732.)²⁾

God. 1745. spominje se u jednoj parnici za groblje u
Fojnici fojnički kroničar fra Nikola Lašvanin (2. brat) i
biskupov tajnik fra Mato Lašvanin, 3. brat.³⁾

Prema nekrologiji budimskih franjevaca umro je u
Mantovi 1. rujna 1750. 4. brat fra Jeronim Lašvanin.⁴⁾

Spomenut ćemo još, da se u fojničkom samostanu i
danas čuvaju listine krštenih u toj župi,⁵⁾ i da je pečat
lašvanske župe nekuda odnesen iz Dôca (u Guču Goru?).

Sravnivši staro mjesto sa zemljom počеше Turci na
zapadnoj strani gradske tvrđave podizati novo naselje,
koje dobi ime Tr a v n i k. Najstariji dio Travnika i da-
nas leži na toj strani (Jeni-džamija) (vidi sliku br. 8.).
Travnik je dakle prođukot osmanlijskih
r u k u.

Narod mu dovodi ime u vezu s ekspedicijom Vuka
Jajčanina, koji se na povratku iz Vrhbosne (kod Sarajeva)
zaustavio na bujnim pašnjacima ili zelenim tr a v n j a-
c i m a, da mu se konj napase.⁶⁾ Na tim travnjacima, vele,
da su posagradili Turci svoje kuće, jer im se činilo za-
klonitije mjesto u onoj uskoj dolini, u kojoj se danas stere
ovo mjesto. To je najobičniji i najlakši način tumačenja,
kako je koje mjesto dobilo svoje sadašnje ime.

¹⁾ Batinić, II, 150.

²⁾ Batinić, III, 17.

³⁾ Batinić, III, 83.

⁴⁾ Jelenić, Ljetopis, str. 1., primj. 3.

⁵⁾ Jelenić, Ljetopis, str. 1., primj. 1.

⁶⁾ Muslimani vele, da je to bio njihov junak Derzelez-Alija,
koji je neprekidno jahao od Sarajeva do mjesta, gdje je danas
Travnik; tu je sjahao, da napase obnemoglog konja od gladi na
bujnoj travi, i to je mjesto prozvao Travnikom.

Ali grad je dobio ime po tvrđavi, koja je — kako nam je otprije poznato — postojala u srednjem vijeku i to svakako prije turske provale. A možda je tvrđava dobila svoje ime od riječi »travnik« = činovnik, koji pobire travarinu.¹⁾

C. Travnik u tursko doba.

a) Povijest (1480.—1851.)

Prava povijest Travnika započinje zapravo god. 1480. Tada se prvi put spominje Travnik u izvještaju, što su ga podnijeli kralju Matiji Korvinu srpski despot Zmaj Vuk, Ladislav Egervarski i jajački ban Petar Dojčin.

Tu trojicu vojvoda poslao je kralj Matija protiv vrhbosanskog sandžaka Dautpaše, i to zato, što paša nije održao svog obećanja, da za provale u austrijske zemlje njegove čete ne će počinuti štete ni na ugarskom, ni na hrvatskom teritoriju. Ali ta je vojska na povratku opustošila i oplijenila Hrvatsku i Ugarsku sve do Rabe. Stoga je kralj odlučio, da provali u Bosnu i time kazni Dautpašu.

U kasnu jesen stiže Matija u Jajce, pa odatle poslao gore spomenute vojskovođe protiv Vrhbosne (kod Sarajeva). Doznajući za to Dautpaša pobježe u planine, a za njim pođe i većina stanovnika tog mjesta.

Puna dva dana plijenile su kraljeve vojvode Vrhbosnu, a treći dan krenu na povratak s mnogo zaplijenjenog blaga. Dautpaša pođe s nešto vojske u potjeru za njima, pa ih stiže kod Busovače; ali im ne mogaše oteti blaga.

Kraljeve čete krenu dalje prema Travniku, a paša dobivši pojačanje otisnu se za njima.

Sutradan se zametnu ljuta bitka kod Travnika (u studenom 1480.). Paša bi potučen i jedva živu glavu iznese bijegom, a mnogo njegovih vojnika bi smaknuto

¹⁾ Gl. Daničić, Rječnik iz književnih starina srpskih, i Truhelka, Tursko-slov. spomenici, str. 58.

ili zarobljeno. U odlučni čas stiglo je kraljevim četama oko 300 Hrvata u pomoć.¹⁾

Po drugi put se govori o Travniku god. 1503. Tada je sklopljen ugovor o 7-godišnjem primirju između Vladislava II. Jagelovića i Bajezida II. U tome su ugovoru nabrojeni svi gradovi, koji su sultanu ostavljeni, a među njima Travnik.²⁾

U oba ova slučaja govori se bez sumnje o gradu (tvrđavi); ali je vjerojatno, da je barem godine 1503. t. j. 40 godina iza prve turske provale postojalo i mjesto pod gradom, koje se po tvrđavi počelo zvati Travnikom. To je tim vjerojatnije, što se i danas ulica, koja vodi iz Donje Čaršije u tvrđavu, zove *V a r o š*.

Po Bašagiću³⁾ stolovao je u Travniku (u polovici 16. vijeka) sultanov namjesnik *M a l k o č b e g* Dugalić, rodom iz Duge kod Prozora, dakle bosanski renegat. Provaljujući neprestano preko granice poharao je i oplijenio taj »najljući bosanski beg« Hrvatsku između Une, Gline i Korane, a učestvovao je u svakom četovanju po Lici i Slavoniji, pa je sve do god. 1562. bio strah i trepet Hrvatima. Sarajevo mu je bilo predaleko od hrvatske granice, pa je stoga o d a b r a o T r a v n i k za svoju *r e s i d e n c i j u*. Ali jedva mu je kada ostalo toliko vremena, da se u Travniku odmori i najpreče poslove obavi.

¹⁾ O svemu tome gl. Klaić, Povijest Hrvata, dio III., sv. 2., str. 121.—123.

²⁾ Na taj ugovor o primirju prisilile su sultana političke prilike onog doba. Još ljeti godine 1502. počeo Bajezid zbog uspjeha kršćanskog brodovlja na moru i novih razmirica s Perzijcima ugovarati o miru s Venecijom i kraljem Vladislavom; ali istom 20. kolovoza 1503. potpisano je 7-godišnje primirje, po kojem se Turci obvezuše, da za to vrijeme ne će provaljivati kroz zemlje i oblasti kralja Vladislava u druge kršćanske zemlje. Što se tiče granica između obiju država, ostatak će sve kao i prije rata. Tako će Vladislav zadržati dio bivše kraljevine Bosne s jajcem i ostalim gradovima, koji pripadaju jajačkoj banovini, zatim Srebrenik, Šabac, Beograd i Severin s njihovim kotarima ili banovinama. Sultanu pak ostaje Hercegovina s njezinim i susjednim gradovima i mjestima, zatim turska Bosna s gradovima, među kojima se navode »*T h o r y c z a n*« i »*T r a w n y k*«, pa grad Zvornik s kotarom. Granica između obiju država, odnosno njihovih oblasti ostaje napokon Dunav od Beograda do ušća (Klaić, Pov. Hrv., dio III., sv. 2. str. 219.—220.).

³⁾ Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine str. 35.

U to doba neprekidnog četovanja ne ostade ni Travnik dugo residencijom sultanovih namjesnika u Bosni, jer ni to mjesto nije bilo dovoljno blizu granice, koja se je napredovanjem turskog oružja u kratkom razmaku vremena znatno promijenila. Stoga već Ferhatpaša prenese namjesnikovu stolicu u Bonju Luku (po Bašagiću godine 1588.).¹⁾

U povijesti Bosne za turskog gospodstva često se spominje ime njegovo i njegove rodbine, pa ćemo ovdje reći koju o njemu. Ferhatbeg je nastavio Malkočbegova četovanja po Krajini takovom energijom, da se od osvojenih mjesta mogao sastaviti novi sandžak ostrožački. Za to ga odlikova sultan begler-beglukom ili pašalukom (god. 1582.—1583.) t. j. postavi ga za vojničkog i upravnog glavaru vilajeta bosanskoga. Svoje ime ovjekovječio je prvi paša sagrađivši u Banjoj Luci džamiju, koja se i danas po njemu zove »Ferhadijom«. To je izveo velikom otkupninom, koju je dobio za zarobljenog Vuka Engelberta, sina poginulog generala Herbarta Auersperga, u bitci kod grada Budačkoga (1575.).

Stolica beglerbega ostade u Banjoj Luci sve do 1639. Te godine prenese ju odatle u Travnik Šahinpaša, jer mu se Banja Luka ne činjaše više dosta sigurnom. On nastojaše, da uspostavi sigurnost i red u zemlji od hajduka, kojih bijaše po čitavoj Bosni, a najviše u zapadnim krajevima.

Paša je katkada (u 17. i 18. stoljeću) boravio sad u Banjoj Luci, sad u Sarajevu, koje se po broju stanovnika, trgovini i političkom značenju smatralo glavnim gradom zemlje: ali uza sve to ostade Travnik kroz 212 godina glavnom residencijom sultanova namjesnika u Bosni.

Vrlo su oskudne vijesti o vezirskom gradu, koje su nam ostale od pisaca 17. i 18. vijeka. Iz 17. vijeka imamo dva mršava vojno-statistička opisa Travnika na talijanskom jeziku, i to jedan od nepoznatog pisca, a drugi od

¹⁾ Uputa strana 43.

misionara Atanasija Grgičevića. Prvi je pisan god. 1624., a drugi dvije godine iza toga.¹⁾

Tu se veli, da u gradu ima oko 50 kuća, a u podgrađu (varoši) oko 600; zatim da u gradu i podgrađu živi svega oko 650 ljudi sposobnih za vojsku, pa da tu stanuje aga, koji upravlja njome, i da je Travnik udaljen od Jajca pol dana.²⁾

Oba opisa imaju premalen broj kuća i ljudi za vezirsko mjesto; ali ovdje se razumijevaju samo kuće u gornjem dijelu grada t. j. u neposrednoj blizini tvrđave, i vojnici, koji ju brane.

Još nam manje kaže u svome »Opisu Bosne« iz godine 1627. biskup I. Tomko Marnavić, koji ubraja Travnik u »glavne gradove« (»le città principali«) Bosne u to doba.³⁾

Ništa više nema ni u djelu nepoznatog pisca, koji je živio u doba Petraševih operacija protiv turske vlasti u Bosni (1718.—1739.). On spominje u dvije tri riječi gradsku tvrđavu u Travniku, za koju veli, da nije baš velika, ali je znamenita, premda u njoj nije mnogo artiljerije smješteno.⁴⁾

Isto vrijedi za izvještaj biskupa fra Mate Delivića, pisan pri kraju god. 1737. na talijanskom jeziku. Biskup veli, da je Travnik dosta veliko mjesto (»luogo assai grande«), da ima preko 2.000 turskih kuća i 9 džamija, a među njima samo 2 katoličke kuće i to obje jadne (»mise-

¹⁾ Rački, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka u »Starinama« knj. XIV., str. 188., br. 3., i Batinić, Nekoliko priloga bosanskoj crkvenoj povijesti, »Starine«, knj. XVII., str. 147.

²⁾ »Traunich è città, che puo far case nro. 50, case nel borgo suo, che è grande, nro. 600, homini da fatti in tutto, la città e borgo, nro. 650. Mezza giornata di qua da Gayce«; Grgičevićev opis glasi ovako: »Travnik è città di di 50 fuochi in circa; ha il borgo che è di ca. 600 case, che tra tutto puo fare 650 fuochi e tanti soldati ancora. Vi sta dentro l'aga e vi capita spesso il capo«.

³⁾ Gl. Horvat, Novi historijski spomenici za povijest Bosnae u Glasniku zem. muzeja 1909., str. 356.

⁴⁾ Bodenstein, Povijest naselja u Glasniku zemaljskog muzeja 1908., str. 99.—100.

rabili«), inače da u župi travničkoj ima velik broj kato-
lika, koji bolje stoje nego li u drugim mjestima.¹⁾

Opširniji opis Travnika ostavio nam je poznati turski
putopisac Evlija Čelebija, koji je živio u polovici 17.
stoljeća. Njegov opis u prijevodu glasi: »Sagradio ga je
latinski kralj Dubrovnik(?); a uzevši ga rahmetli sultan
Fatih Mehmed od Latina, odredi za bosanskog pašu
osobitu vojvodinu. Travnički kadija prima iz državne
blagajne godišnje 150 akči. — Na brdu ja sazidan lijep
grad od 5 ćošeta od tesanog kamena, dovoljan za čuva-
nje, a vrata mu od zapada. U gradu ima dizdar s nekoliko
nefera, odaja za njih i za džebhanu. — Zapadno od tvr-
đave je po prodolicama i vrhuncima s lijepom zemljom
pokraj goleme tekuće vode mjesto poput raja lijepo. Ta
voda dolazi od planine Oboraca, a poniže se salijeva u
Vrbas.²⁾ — U mjestu ima 11 mahala, 12.000 tvrdih kuća
prizemnica i jednokatnica, pokrivenih šimlom, i 17 dža-
mija.³⁾ U natpisu Hasanagine džamije, iskopanom na ka-
menu, glasi zadnji stih ovako: »Bog nas uputi, da reknemo
tarih, džamija s ljepotom za vjernike 956. = 1547.« —
Ima dječjih mekteba, u čaršiji jedan han i banja.⁴⁾ Hodža
i čaršilija ima dosta, putnika primaju u kuću i dobro paze
i hrane. Voda i zrak sasvim je fin, u mjestu i okolo po
baščama i šumama ima preko 1.000 (!) tekućih vrela. Božje
čudo, mnoga vrela zimi presuše, a ljeti teku. Vinograda i
vrtova ima puno. Nijesam u drugim mjestima još vidio
takovih jeribasmi — krušaka, teških po 370 i 380 drama,
a u nekim je bilo čak 1 oka i 7 drama! Lovaca i lovačkih
mjesta ima sasvim mnogo. — Na varoškom putu pokraj
vode sagrađena je golema sofa, a kao ova sofa ima ih uz
mnoga vrela za putnike, koji se odmaraju. —

¹⁾ Dr. fra J. Jelenić, Spomenici kulturnog rada franjevac
Bosne srebr. Mostar 1927., str. 40.

²⁾ Ovdje misli na Lašvu, koja utječe u Bosnu, a ne u Vrbas.

³⁾ Broj bez sumnje znatno pretjeran.

⁴⁾ U tursko doba bila su u Travniku dva javna kupališta, od
kojih je jedno posve porušeno (u Donjoj Čaršiji), a od drugog (u
Gor. Čaršiji između pošte i sahatkule) drže se još neki dijelovi.

Od zijareta (turbeta) je Gazi Ismail-baba s donje strane mjesta, a na kraj Travnika je Gazi Ibrahim-baba.¹⁾

Apstrahirajući od svih pretjeranosti poznatog orijentalnog putopisca dobivamo ipak nekakvu sliku Travnika onog doba. Još nam Evlija Čelebija potvrđuje već navedene činjenice, da je gradska tvrđava sagrađena prije Turaka, da se grad razvio na zapadnoj strani tvrđave, da je u ono doba bio mnogo napučeniji, nego što bismo mogli i pomišljati, i da se već širio u dolini Lašve.

Premda je Travnik dugo bio političko središte bosanskog vilajeta, ipak se u povijesti osmanlijskoj 17. i 18. vijeka ne ističe nikakvim važnijim događajima. U to doba Turci neprestano ratuju: ili četuju na granici, ili vode velike ratove s Austrijom. Paše (veziri) se brzo izmjenjuju, pa malo vremena i borave u samome Travniku, jer im valja sad ovamo, sad onamo na bojište. Oko samoga Travnika se ne ratuje. Tu uživaju age i bezi na svojim dobrima, kulama i čardacima, a potlačena raja samo pati tražeći svuda pomoći i zaštite od nesnosnog zulumu i vjerske nesnošljivosti.²⁾

Na malom Travanjskom polju sabrala se po koji put vojska, da odavle krene protiv neprijatelja, tako n. pr. god. 1737., kad ju je poveo Alipaša Hećimović put Banje Luke, da suzbije austrijsku provalu u Bosnu pod princom Hildburghausenom. Paši je pošlo za rukom, pa je princ morao sramotno odatle uzmaknuti.

¹⁾ Prema bolnici se nalazi drugo turbe, a prvo je uz željezničku prugu između klaonice i ceste, koja se odvaja u Guču Goru. (Iz »Sejahatname« Evlije Čelebije, priopćio šejh S. F. Kemura u Glasniku zem. muzeja 1908., str. 193.).

²⁾ Da ovo prikazivanje bude što objektivnije, najbolje će biti, ako se držimo Dra. S. Bašagića, koji je u »Kratkoj uputi o prošlosti B. i H.« obradio ovo doba po istočnim izvorima, i Dra. M. Preloga (Povijest Bosne za osmanlijske vlade), koji je za isto doba upotrijebio najbolja zapadna vrela. Oba ta djela nadopunit ćemo doživljajima vrijednog franjevca O. fra Jakova Baltića, što ih je objelodanio O. fra Jako Matković u »Serafinskom Perivoju« pod naslovom »Život O. fra Jakova Baltića«, Sarajevo 1908. (posebna brošura). Opširnije i potpunije bi izišlo, kad bi se mogli povaditi svi važniji događaji iz bogatog arhiva carigradskog.

Isti je paša uveo u običaj, da se za svaki važniji događaj u zemlji sastaje u Travniku na pašin poziv vijeće ili savjet odličnijih ljudi (»ajana« ili prvaka), da skupa s pašom stvori zaključak o tome (1739.). To se odsele provodilo kroz čitavo 18. stoljeće, pa i u 19. vijeku do ustanka za autonomiju Bosne (1831).

To vijeće »ajana« ili prvaka sazivao je paša svake godine iza bajrama u Travnik. Ono je bilo sastavljeno od najmoćnijih ljudi u zemlji, pa je postalo glavnim političkim faktorom tako, da je sultanov namjesnik bio posve zavisan od njih. To je doba savremeni historik ovako karakterizirao:¹⁾ »Na takovim skupštinama nijesu dakako odlučivale kakove velike političke ideje, nego specijalni interesi ove ili one moćne obitelji, ovog ili onog kraja, koji je slučajno za sebe imao većinu. Dok je centralna vlada u Carigradu ove odnošaje trpila i dok se nije u to miješala, nego sve odobravala, što bi bosanski prvaci zaključili, pokoravali su se Bošnjaci sultanu i borili se s velikom oduševljenjem za carstvo. Ali ako je centralna vlada pokušala učiniti štogod, što je bilo protiv njihova interesa, protiv njihova iznimnog položaja, oni se jednodušno dizahu protiv svakog provađača ovakovih pokušaja u Bosni. Namjesnik sultanov, koji je pokušao raditi protiv njih, jedva što je otpočinuo u zemlji, morao ju je ostaviti, ako centralna vlada nije htjela da izazove nemire u čitavoj Bosni.«

Glavni pomagači bosanskih prvaka bili su jenjičari i njihove poglavice. Oni su pod imenom »baša« bili u kontaktu s moćnim kapetanima, upraviteljima nahija (kotara), koji su obično bili članovi najmoćnijih porodica u zemlji. Ime »baša« prijede s vremenom na sve one, koji su gospodareći po svojoj volji ovom nesretnom zemljom provodili najveća nasilja. Od njih su najviše trpjeli kršćani (»raja«). Njima su baše napadali na čast, imetak, a često i na život. Najviše maha preoteše baše u polovici 18. stoljeća. U Bosni zavlada velik nered, a u Carigrad stizahu neprestano tužbe na njih, jer su već bili dodijali svemu narodu bosanskome bez razlike vjere. Najgore bijahu

¹⁾ Povijest Bosne za osmanlijske vlade, II. dio, str. 4.

baše — Sarajlije, kojih ne mogoše veziri nikako prisiliti na poslušnost. Stoga posla visoka porta Mehmed paša u Kukavicu kao izvanrednog sultanova izaslanika, da uvede red i mir u Bosni (god. 1751.). On stiže najprije u Sarajevo, da izvidi tu stvar, a zatim krenu u Travnik. Na polasku pozva najuglednije baše na skupštinu prvaka, koju će s njima održati u vezirskom gradu. U Travniku naredi paša, da se 18 najodličnijih baša smakne.

Proganjanje baša nastavio je ovaj paša čitavu godinu, dok nije uspostavio red i mir u zemlji, a ugled carskom veziru u Travniku. Uza sve to ne mogaše do kraja iskorijeniti bašaluka, jer nije dugo ostao vezirom u Bosni.

Ali što nije mogao izvesti Kukavica-paša, učinila je kuga, koja se pojavila nekoliko godina iza toga, pa silno prorijedila sarajevske baše (god. 1762.). —

U 2. polovici 18. stoljeća nastaniše se u Travniku jevreji (židovi), koji su u Sarajevu već 100 godina prije toga imali svoje ghetto.

Pri kraju ovog stoljeća ratovala je Turska s Austrijom. Ali u tome ratu nije više bilo prijašnjeg oduševljenja, s kojim je bosanska vojska dolazila u pomoć Turskom carstvu bilo u navalnim, bilo u obrambenim ratovima. Stoga je austrijski general Laudon mogao zauzeti Dubicu i Novi, pa Bos. Gradišku, Beograd i Srbiju do Timoka — sve u godini dana (1788.—1789.). Uzrok su tome bile nesloga i razmirice među bosanskim prvacima, pa i nehaj nekih vezira, koji su kao Bećirpaša voljeli sjedjeti u Travniku i puniti džepove, nego li se sastati s gladnim vojnicima, koji su čuvali pogranične gradove, a pola godine plaće nijesu dobivali;

Dok su se vodili pregovori o svištovskom miru (1791.), sazvaio je Salihpaša skupštinu prvaka u Travnik, da ih nekako primiri. To mu je donekle uspjelo, pa je bio pripradio vojsku za slučaj potrebe.

Uza sve to popuštalo je oduševljenje za sultana i Tursku sve više. To se najbolje pokazalo u prvom srpskom ustanku, gdje su Osmanlije računale na prijašnju ratobornost i požrtvovnost bosanskih prvaka. Ali su oni u obnemoglom carstvu u to doba ustanaka prezirali carske vezire, koji su svojim naprasitim vladanjem samo izazi-

vali ponosne i još uvijek moćne bosanske begove. K tome su mnogi namjesnici bili podmitljivi, a kao tuđinci (Osmanlije) nijesu ništa marili za Bosnu. Zato ni bosanski prvaci nijesu više imali smisla ni interesa, da se u tuđoj zemlji bore za Tursko carstvo. I tako je Bekir paša godine 1804. jedva skupio nešto vojske, s kojom je pošao u Srbiju. Ali se odatle i brzo vratio — bez ikakva uspjeha. Za njegovih nasljednika (Mustajpaše Smajilpašića i Husrev — Mehmedpaše) bosanska je vojska godine 1806. izgubila glavnu bitku kod Mišara.

Najbolje je tadašnje političke prilike u Bosni proučio i u svojim izvještajima ocrtao francuski generalni konzul u Travniku Pierre David. Njega je god. 1807. poslao Napoleon I. kao prijatelj Turske da spriječi zbliženje Rusije sa Srbima i njezino živo nastojanje, da pomogne Srbima u onoj borbi protiv Turaka.

Novo imenovani konzul doživio je iza sjajnog dočeka mnogo razočaranja u Travniku. Uza sve to, što ga je vazda štitio vezir Mehmedpaša, bio je konzul sa svojim ljudima često izvrnut napadajima od strane Travljana, kojih se njegov dolazak nemilo dojmio. Po njegovim izvještajima vladalo je tada u zemlji veliko nepovjerenje prema sultanu i njegovoj vladi, pa radi općeg nezadovoljstva i ogorčenja nije Mehmedpaša mogao poduzeti ništa ozbiljnije protiv Srba.¹⁾

Godine 1808. postavila je i Austrija svoga konzula u Travniku, kojemu je bila zadaća da posmatra političke prilike u Bosni.

Iz Carigrada stizahu neprestano fermi u Travnik, da se digne jaka vojska protiv Srbije. Ali sve uzalud, bosanski se prvaci ne makoše.

Centar opozicije bio je u Sarajevu, gdje se stvorila neka vrsta oligarhijske republike, koja je u svemu radila protiv vezirovih namjera. Sarajevo nije ni priznavalo vezira, a sekundirala mu je Banja Luka, pa donekle i »staro

¹⁾ Potanje u »Prepiscima francuskog generalnog konzulata u Travniku«, preveo V. Jelavić u Glasniku zem. muzeja 1904. — P. David ostao je na svome mjestu do ukinuća francuskog konzulata u Travniku (godine 1814.).

vezirsko pristanište¹⁾ Travnik sa svojom »drzovitom svjetinom«.²⁾ I tako je gotovo u čitavom bosanskom vilajetu zavládala anarhija.

Istom god. 1810. pođe za rukom carskom namjesniku Ibrahim paši, da skupi sve bosanske prvake u Travniku na dogovor. Tu im objasni političku situaciju i teške posljedice za Bosnu i Tursko carstvo, ako se ne maknu protiv Srbije. Predobivši ih time krenu s vojskom protiv srpskih ustaša. Ali doskora morade paša pred jačom silom uzmaknuti.

Na to bi poslan iz Carigrada energični Alipaša Derendeli ja. Za nj veli fra Jako Matković, da je bio »naopak, zločest čovjek« i da je »izvodio proti kršćanima progonstvo, kakvo je samo zamisliti mogao, a ni muhamedancima nije opraštao.«³⁾ — U ovo burno doba (god. 1808. — 1813.) vješanja bijahu na dnevnom redu. »Kršćane vješaju po drvetima u Travniku, a mrtva im tjelesa pobacaju na đubrišta, dok muslimane vode u tvrđavu i bacaju u podzemnu tamnicu«, veli konzul P. David.

Ne birajući sredstva za svoje ciljeve prisili novi vezir bosanske prvake na odlučniju akciju protiv Srba. I doista — bosanska vojska imádaše sada dobar uspjeh. Pod vodstvom Derendeli je uđe ona u sam Beograd (1813). Zauzeće Beograda proslavilo se u Carigradu i Travniku pucanjem iz topova.⁴⁾

Uza sve to zamrziše Derendeli ju bosanski prvaci, naročito Sarajli je i Visočani, jer je prijetio, da će mnogo njihovih ljudi posmicati. A kad nije u tome uspio, stao je ucjenjivati sirotinju i vojnike. Ali udari na otpor, i porta ga stoga iz Bosne maknu.

U kratkom razmaku vremena izmijeni se pet paša, dok ne bi iz Carigrada poslan najnemilosrdniji i najžešći od svih dotadašnjih vezira — Ali Dž el aludin — ili

¹⁾ Po Bašagiću, Uputa 143.

²⁾ Po P. Davidu, 466. Za kršćane-katolike veli konzul, da nijesu drugo do »nevoljno roblje«, dok su »Židovi prijatelji čitavog svijeta, naročito pak onih, koji im dobro plaćaju.«

³⁾ Život O. Jakova Baltića, str. 3.

⁴⁾ Po izvještaju francuskog konzula P. Davida.

Dželalpaša (godine 1820.). Svojom strogošću i neustraivošću u odlukama postigao je Dželal doista, da je za njegove uprave nestalo hajduka, krađa i paleža u zemlji; ali je on otpočeo svoje djelovanje ubijanjem čitavog niza kapetana i uglednijih ljudi, od kojih su neki i posve nevini nastradali. On je umro od otrova u Travniku, gdje je i sahranjen (god. 1822.).

Njegova je nasljednika zastupao privremeno defterdar Ahmedbeg Vilić iz odlične, prema »raji« nemilosrdne starosjedilačke porodice, po kojoj se i danas zove jedna sporedna ulica u Travniku.¹⁾

Poslije Dželalove smrti povrati se u Bosni prijašnje stanje anarhije. Bosanski prvaci složiše se s jenjičarima u borbi protiv sultana Mahmuda II. Poznato je, da je ovaj sultan odlučio u čitavom svom carstvu ukinuti jenjičare, jer su bili neposlušni i nevaljani, pa u zadnje doba gotovo ni u jednom ratu nijesu imali uspjeha. K tomu su bili pijanice i skitnice, pa su kršćane po putovima dočekivali, globili i ubijali. Narod ih je — kako je već rečeno — zvao bašama. S carigradskim bašama stajali su u vezi preko jenjičarage sarajevskog ne samo oni, nego i bosanski prvaci, koji su bili nezadovoljni sa sultanovim reformama u vojsci. Reforme su se sastojale u tome, da je po sultanovu fermanu od 16. lipnja 1826. mjesto jenjičarskog kora valjalo provesti organizaciju redovne, subordinirane vojske pod vrhovnim zapovjedništvom samog sultana.

Tu misiju za Bosnu dobi prvi Belendi Hadži-Mustafa paša (1826.). On stiže te iste godine u Sarajevo, leglo buntovnika, ali morade doskora u Travnik. Ni tu ne moge ništa učiniti, pa tako njegova misija svrši bez ikakova uspjeha.

¹⁾ Ostale odličnije muslimanske porodice u Travniku (Teskeredžići, Miralemi, Kopčići-Hadžibegovići, Hafizadići, Kulenovići, Kukavčići, Hasanpašići i Krehići, nijesu starosjedilačke. Teskeredžići su porijeklom iz Duvna, a prozvani su po jednom članu te porodice »timarskom teskeredžiji«; Hafizadići su po svoj prilici iz Jajca (jedan član bio kadija u Travniku), Kulenovići su iz Krajine i t. d.

Starosjedilačke begovske porodice su što izumrle (Vilići i Korče), što osiromašile (Begovci, Bambići i Agačevići); jedino se još drže: Hadžalići, Sačirbegovići i Gluhbegovići.

Još iste godine bi poslan za bosanskog namjesnika strogi beogradski valiija Abdurahman, lukav i odvažan, ali uz to krvoločan vezir. Prije nego li krene u Sarajevo, nastani se u Zvorniku i naredi, da se pohvataju i pogube kolovođe ovog ustanka. Zatim kazni mostarske i travnjske jeničare. Poslije toga predloži porti, da se vezirska stolica prenese iz Travnika u Sarajevo, i da se u Sarajevu podignu vezirski dvori. Taj prijedlog bi u Carigradu odobren, ali se u to burno doba ne mogaše izvesti.

God. 1828. dođe do očite pobune visočkih i sarajevskih četa protiv paše, koji morade ostaviti Sarajevo i pobjeći u Travnik. Ali doskora bi svrgnut i na putu u Carigrad smaknut.

Uzaludan bijaše pokušaj njegova nasljednika Namikpaše (1828.—1831.), da blagim načinom postigne, što je Abdurahman mislio izvesti strogošću. Ali je ogorčenje protiv osmanlijske uprave naraslo u muslimanskom dijelu stanovništva već do vrhunca. U provođenju sultanovih reformi vidjeli su ukidanje svojih privilegija, a neki čak i uništavanje islamske vjere. Carigrad je od njih kroz stoljeća tražio velike poreze i vojsku, koja se morala neprestano boriti i to u prvim redovima, a za nagradu je od nekog vremena slao krvoločne Osmanlije za vezire, koji su gulili i ugnjetavali narod, a ubijali i u progonstvo slali tolike i tolike bosanske prvake!

Stoga se bosanski prvaci sastadoše u Tuzli, gdje odlučiše, da će se svim silama oduprijeti uvođenju nove vojske i novih poreza, a za svog vođu odabraše Husejinkapetana od Gradačca (godine 1831.).

Namikpaša ne mogaše protiv toga ništa poduzeti, jer su kapetani uzeli svu vlast u svoje ruke. »Ovoga vremena bijaše u Bosni oko 33 kapetana, a svaki od njih imao je u svojoj kapetaniji pravo mača. Na njihovu jeziku stajala je smrt za kršćanina. Vezir je sjedio u Travniku u svojim sarajima više šupljike, sjedio je tu mirno, a kapetani su radili i činili, što su htjeli.«¹⁾ Za dokaz neka posluži

¹⁾ Matković, Život O. Jakova Baltića, str. 7.

strahoviti slučaj ubijanja kršćana godine 1829. u der-ventskoj kapetaniji, Tu je kapetan naredio, da se za »po-
ginulog muhamedanca u nekoj planini ima posjeći 100
glava kršćanskih. I ta se osuda privede u djelo«. ¹⁾ U ožujku
1831. navali Husejin-kapetan sa svojim ljudima na Trav-
nik i stade iz topova udarati na gradsku tvrđavu. Namik-
paša se morade predati i prividno pristati na zahtjeve
ustaša, među kojima su najvažniji, da Turska opozove re-
forme u vojsci i podijeli autonomiju Bosni t. j. nezavis-
nost u upravi zemlje po domaćim ljudima, od kojih bi je-
dan bio vezir.

Poslije toga ostavi Husejin-kapetan Travnik sa 25.000
naoružanih ljudi i ode na Kosovo, da se sjedini sa Škodra-
pašom. Tu zgodu upotrijebi Namikpaša, da pobjegne u
Hercegovinu.

Premda je bosanska vojska pobijedila tursku pod
Rešidpašom, ne dobi Husejin-kapetan od porte ništa do
pukih obećanja.

Čim se Husejin-kapetan povrati u Bosnu, proglasiše
ga njegove pristalice vezirom u kuli Zlatarevoj, u selu
Zabilju kod Travnika. Mladi vezir uredi sjajne vezirske
dvore u Travniku, a narod ga prozva »Zmajem od Bosne«.
Carski pak vezir Namikpaša pobježe iz Hercegovine
preko Dubrovnika u Carigrad.

Toj se promjeni na vezirskoj stolici bijaše narod u
Travniku poradovao, jer je nastala nezapamćena jefti-
noća u svemu, otkako je novi vezir oglasio, da će poreze
smanjiti i da harač ne će biti veći od jednog vižlina
(24 pare). ²⁾

Ali ta sreća ne potraja dugo, jer mladom veziru ne
stiže nikada potvrda vezirske časti iz Carigrada.

Mjesto toga posla sultan K a r a M a h m u d p a š u,
da uguši taj pokret. Drugovi Husejin-kapetanovi biše
svladani kod Banjske i Prijepolja, a sam Husejin-kapetan,
koji se do kraja hrabro borio, izgubi obje bitke — kod
Buloga i pred zidinama grada Sarajeva. Time je ustanak
potpuno ugušen. Ustaše se razbjegoše na sve strane, a Hu-
sejin-kapetan pobježe sa svojih 20 drugova u Osijek.

¹⁾ Život O. J. Baltića od fra J. Matkovića, str. 6.

²⁾ Matković, Život O. Jakova Baltića, str. 8.

Odatle se morade doskora preseliti u Zemun, gdje mu stiže od sultana ferman, kojim mu se oduzima imanje i čast u Bosni. Povratak mu se u domovinu ne dopušta, nego se on poziva u Carigrad, gdje će mu se ostalo odrediti. Iza dužeg oklijevanja morade u Carigrad, gdje mu je ponuđen viši vojnički položaj, kojega on ne htjede primiti. Stoga bude prognan u Trapezunt, ali prije odlaska umrije u Carigradu (godine 1832.).¹⁾

Karamahudpaša upravljaše Bosnom svega 25 mjeseci, ali ni on, ni njegovi nasljednici do Omerpaše ne moguše povratiti pravog reda u zemlji. On oduze bosanskim prvacima svaku vlast. Mnoge kapetane progna, a sultanu odane imenova »muselimima«, pašama i vojvodama. Sve pak stavi pod strogu vlast vezira bosanskog, koji jedini imađase odsele pravo mača. Time učiniše Osmanlije kraj autonomiji Bosne, koju sasvim poturčiše.

Za njegove uprave sagrađeni su pašinski dvori na Gorici u Sarajevu, gdje se prvi nastani Vedžihipaša (1835.—1840.). Bio je to »čovjek opak, koji je uza se imao mnoge Arnaute, da mogne što bolje Bošnjake uzdržati u pokornosti. Arnauti su bili razdijeljeni po selima i strašnih su neprimliko narodu nanosili. Krali bi, ubijali bi, od seljaka otimali konje, volove, ovce, ukratko svako nasilje činili, a nijesu se bojali ni vezira, ni suda.«²⁾

Vedžihipaša nastavi provođenje reformâ u vojsci, a s time uporedo i pretvaranje kapetanija u muselimluke, sve po uzoru svoga predšasnika Kara-Mahmudpaše. Prema toj novoj reorganizaciji uprave postadoše prijašnji kapetani činovnicima, posve zavisnim o veziru.

U Sarajevu ne mogaše ovaj vezir dugo stolovati, pošto se čaršija bunila protiv Arnauta, koji su često puta zametali kavgu. A kad se pojavila i kolera u gradu, preseli se u Travnik (u srpnju 1836.). Ni tu nemađase mira zbog čestih razmirica među sarajevskim prvacima. Napokon morade poći s vojskom na Sarajevo. Sarajlije ga dočekaše kod Viteza blizu Travnika (god. 1840.). Po

¹⁾ Iscrpivu sliku toga pokreta iznio je Dr. M. Prelog u svojoj »Povijesti Bosne u doba osmanlijske vlade«, II. dio, str. 30.—53.

²⁾ Matković Život O. J. Baltića, str. 13.

Bašagiću¹) biše Sarajlije u toj bitci poraženi i na sve strane rastjerani.

Nasljednici Vedžihpaše do godine 1847. brzo se izmjenjivahu na vezirskoj stolici u Travniku. Mehmed Husrevpaša upravljaše Bosnom od god. 1841. do 1843. Po Jukiću bio je to »čovjek dobar i razborit, ali željan novaca«. Za njegove uprave dugoše ustanak Krajišnici zbog nasilja bihačkog muslima. Vezir htjede ustanak ugušiti, ali morade uzmaći u Banju Luku, gdje ostade četiri mjeseca, dok ga ne prisiliše Banjalučani, da se odseli u Travnik. I njima su dodijala nasilja, što su ih narodu činili Arnauti, koji nijesu poznavali discipline u vojsci.

Njegov nasljednik Kjamilpaša bijaše »dobar, pravedan i pametan čovjek«, ali ne ostade u Bosni ni godinu dana. Ipak i za to kratko vrijeme uredi redovni poštanski promet između Travnika i Carigrada. Dosada su vršili tu službu posebni kuriri (»tatarci«) i to po potrebi; odsada je svake hefte u isti dan dolazila i odlazila pošta.

Najduže se održa na namjesničkoj stolici strogi Tahirpaša (1847.—1850.), koji je »i vlastitog sina u srditosti ubio.«²) Taj naprasiti Arnaut, koji je kupio vezirluk u Bosni, poče najenergičnije provoditi reforme, koje su za sultana Abdul-Medžida proširene na opća građanska prava u naprednom smislu (»Tenzimati hajrije«), pa na raspoređivanje poreza prema imetku i posjedu.

Najprije pokuša novi vezir s novačenjem ili zapravo popisom od 30.000 nizana t. j. novim oružjem naoružanih vojnika za slučaj potrebe.

Prvi mu se opriješe Sarajlije. Njihove kolovođe paša odmah pohvata i pozatvara.

Ali nikako ne mogaše vezir izići na kraj s muslimanima krajišnjicima, koji uskratiše plaćanje poreza i latioše se oružja, da se ogledaju s tim žestokim pašom.

Premda nije imao dosta vojske, ipak se Tahirpaša odmah zaputi preko Jajca, Varcara, Ključa i Petrovca na Krajinu (1849.). Kod Bihaća se zametnu bitka, koja ostade

¹) Uputa, 155.

²) Matković, Život O. J. Baltića, str. 19.

neodlučna, jer u pašinoj vojsci zavlada bolest, od koje se i on sam razboli. Stoga se morade povratiti u Travnik, gdje je duže vremena bolovao i napokon od iste bolesti (kolere) umro (u proljeće godine 1850.). Njegovo je tijelo balzamirano i preneseno u Carigrad, gdje je sahranjeno u porodičnoj grobnici.

Taj je paša nedostojno postupao s političkim protivnicima, a krivce je tukao, mučio i zlostavljao. Za njegove uprave vladala je velika nesigurnost u zemlji. Stanje kršćana (»raje«) bilo je nesnosno. »Ljudski život koštao je marijaš (2 novčića) = jedan fišek baruta s olovom.«¹⁾ U njegovo doba dovršeno je zidanje velike vojarne u blizini Travnika.

Iza Tahirpašina neuspjeha odluči osmanlijska vlada, da svakako provede reforme u Bosni i skrši premoć bosanskih velikaša do kraja. Za taj teški posao odabra porta seraskera Omerpašu Latasa, koji se u kolovozu god. 1850. pojavi s jakom vojskom u Sarajevu.²⁾ Odmah naredi, da se pred sakupljenim bosanskim prvacima i Alipašom Stočevićem uz velike vojničke parade pročita sultanov ferman, kojim se Omerpaša imenuje zapovjednikom zemlje, da provede »tenzimata«, a po njemu mora svako porez plaćati, i muslimani u redovnoj vojsci služiti. Svi prisutni obećaše paši svoju pomoć u provođenju sultanovih odredaba.

U Krajini planu odmah buna protiv »tenzimata«. Krajišnici se uzdahu u sreću, što ih je pratila za Tahirpaše. Ali ovaj put ne bijahu dovoljno snažni, pa se moradoše seraskeru bar prividno pokoriti.

¹⁾ Matković, Život O. J. Baltića, str. 20.

²⁾ Glasoviti Omerpaša služio je sprva kao graničarski narednik u ogulinskoj pukovniji i zvao se Mičo Latas. God. 1822. prebjegao je u Glamoč. U selu Odžaku kod Glamoča primili su ga bezi Filipovići, kod kojih je ostao kratko vrijeme kao poslužitelj. Zatim su ga poslali u Banju Luku Hadži-Aliagi Bojiću, gdje je prešao na islam i za dvije godine naučio turski jezik. Odatle je otišao u Vidin, pa u Carigrad. U turskoj vojsci napredovao je do najviše vojničke časti, pošto se istaknuo u mnogim ratovima i ustancima. (Potanje gl. Dr. Koetschet, Erinnerungen aus dem Leben des Serdar Ekrem Omer-Pascha).

Za Omerpašina boravka u Krajini zaključie saku-
pljeni bosanski prvaci u Sarajevu, da ne će tenzimata ni-
pošto primiti. Taj zaključak počee doskora izvoditi. Još
iste zime, koja je te godine bila blaga, bukne ustanak u
Krajini, Posavini i Hercegovini. Sredina Bosne mirovaše
čekajući, kakav će uspjeh imati Krajišnici, Posavljaci i
Hercegovci.

Ustanak u Posavini Omerpaša brzo uguši, vode po-
hvata u Tuzli i odvede u Sarajevo. Zatim krene u Mostar,
gdje skide s časti Alipašu.

Iz Mostara ode serasker u Krajinu vodeći sa sobom
Alipašu. Krajišnici bijahu odlučili, da pod vodstvom ka-
dije Ibrahima Kapića i Alije Kedića udare na Travnik.
U tom ih pothvatu spriječi Omerpaša, koji ih stiže kod
Jajca i Jezera. Tu se zametne bitka, koju Krajišnici izgu-
biše, pa se na sve strane razbjegoše. I Kapić izgubi glavu.

Iz Jajca krenu paša u Banju Luku i Bihać. Na Do-
brinjskom polju dade smaknuti Alipašu. Kod Krupe ga
dočeka ostatak otpornih Krajišnika pod vodstvom Kedića.
Omerpaša ih brzo svlada (u travnju godine 1851.). Kedić
pobježe u Hrvatsku.

Time se ustanak u čitavoj zemlji svrši, a bosanski
prvaci biše potpuno skršeni.

Sada udari Omerpaša na Krajinu velik namet i
stade najozbiljnije provoditi tenzimat. Spahijski sistem bi
dokinut, a novačenje zavedeno.

Na stotine zarobljenih ustaša otpremi paša u Cari-
grad; na stotine ih izgubi život, a mnogi i mnogi sav svoj
imetak. Sa svima postupaše on nečovječno.

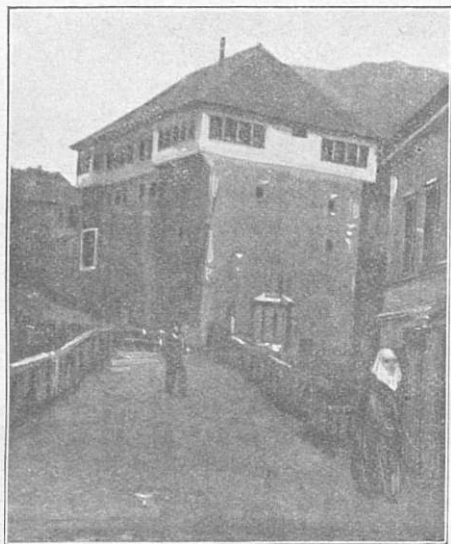
Osim toga izdade Omerpaša nekoliko novih naredaba,
od kojih su najvažnije:

1. Popis stanovništva mora se što prije obaviti;
2. u svakom kotaru imaju se postaviti među kršća-
nima knezovi, a među muslimanima muhtari;
3. u medžlisima treba da sjede po 1 rimokatolik, 1
pravoslavni i 1 židov;
4. imaju se napraviti putovi naročito od Sarajeva
prema Novom Pazaru i Travniku.

Napokon podijeli Omerpaša Bosnu na 6 okružja i proglasi Sarajevo glavnim gradom i residencijom vezira (1851.).

Time izgubi Travnik za vazda svoju nekadašnju znamenitost: od vezirske residence spade na kajmekamluk, a tekar Topal-Osmanpaša podiže ga na sjedište mutesarifa (god. 1868. ili 1869.).

»Prenosom vezirske stolice iz Travnika u Sarajevo nikomu nije pomoženo. Dok je u Travniku vezir sjedio,

Sl. 10. Kula Hasanpašića

bolja je bila sloboda za kršćane, pa je valjda i to bilo uzrokom tolikoj napućenosti kršćana oko Travnika. A kad se odselio vezir iz Travnika, odmah je u Travniku drugi život zavladao. Kršćanstvo je mnogo trpjelo osobito onda, kad je postao kajmakamom Hadži-Alipaša Osmanlija... Car je tanzimatom htio nešto poboljšati, ali nije imao tko carske volje izvoditi«.¹)

¹) Matković, Život O. fra Jakova Baltića, str. 29.—30.

b) Kulturni ostaci iz ovog doba.¹⁾

Sve, što ostari, ruši se i propada, a kako se vremena brzo mijenjaju, oстане još samo spomen na njih u narodnoj predaji. Ali se i ona pomalo gubi, pa bi s vremenom iščezla, da nije pismom sačuvana, a katkad i u kamen ubilježena.

Zub vremena zahvatio je već i kulturne ostatke iz turskog doba, premda nas ne dijeli od njih dugi niz godina. U Travniku je bilo mnogo tih vjernih svjedoka o slavnoј prošlosti vezirskog grada; ali im se nije posvećivala nikakva pažnja, niti se itko pobrinuo, da za vremena sačuva barem koju sliku njihovu.²⁾

Stoga se valja ograničiti na ono, što još postoji t. j. što je još slučajno ostalo u gradu iz tih vremena prije požara, a onda zaći nešto i po okolici, da ova sličica bude koliko toliko potpuna.

Već pri opisivanju grada spomenute su dvije sahatkule, konak i Jeni-džamija. Tome valja pridodati: Sulejmaniju i Varošku džamiju, nekoliko česma, groblja i turbeta.

O b j e s a h a t k u l e izgrađene su od sedre, a visoke 15 do 20 m. Jedna je bila za Donju, a druga za Gornju Čaršiju; ona u D. Čaršiji ima nekoliko relijefnih figura i turski natpis, a preuđešena je za vatrogasnu stanicu (sl. 11.), dok u Gor. Čaršiji još i danas odbija satove alla turca.

K o n a k je već stara zgrada sa mnogo soba. Za austrijske uprave ova je zgrada renovirana, pa je u tima bivšim »vezirskim dvorima« bila smještena Okružna oblast. Jukić³⁾ veli za tu zgradu, da »više naliči kakvoj štali evropske gospode nego kući«. Knežević pak, 19 godina kasnije,

¹⁾ Pri sastavljanju ovoga odsjeka pomogao mi je svojim savjetom gosp. Dr. Korkut, bivši kustos Zem. muz. u Sarajevu, a sada u Cetinju, na čemu mu ovdje iskreno zahvaljujem.

²⁾ Tako na pr. od mnogobrojnih nekadašnjih kula jedva se našla ova jedina slika Hasanpašića kule, (vidi sliku br. 10.) a od skorajšnjih natpisa čuvaju se još samo dva u lapidariju Rim.-grčke zbirke Zem. muzeja u Sarajevu pod br. 241 i 243. Prvi natpis veli, da je u Travniku sagrađena ruždija (građanska škola) god. 1851., a o drugom bit će govora kasnije.

³⁾ Op. cit., p. 22.

zove konak »najljepšom zgradom«.¹⁾ Ta dva suprotna mišljenja nastala su po svoj prilici stoga, što su novi vezirski dvori bili na Šupljici kod Bunar-baše, a stari ondje, gdje je za austrijske uprave bila Okružna oblast.

Jeni-džamija bit će najstarija građevina u Travniku, sudeći (vidi sliku br. 12.) po starinskom načinu građenja i starim grobovima oko nje. Građena je u obliku rotunde, sa 5—6 dolafa unutra. Popločena je izlizanim pločama, na kojim se do nedavno vidalo latinskih pismena. kojih danas više nema.²⁾ Narodna predaja veli, da je to ne-

Sl. 11. Kotarsko poglavarstvo i sahat-kula u D. Čaršiji

kada bila crkva sv. Kate i da u zemlji ima »sakristija«, koju ne može nitko otvoriti. Knežević³⁾ pripovijeda, da je bio

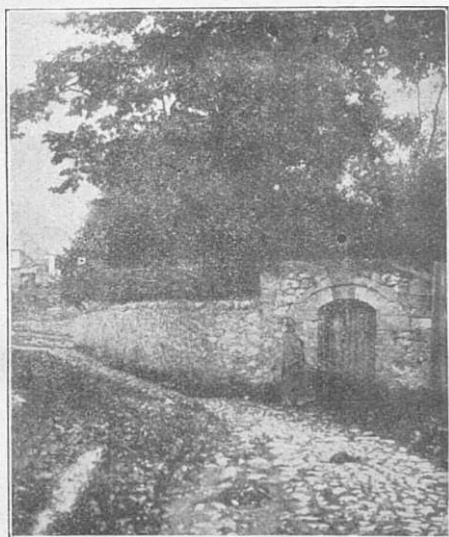
¹⁾ Bos. Prijatelj IV, 94.

²⁾ Dr. K. Patsch našao je (7. kolovoza 1908.) u predvorju te džamije rimsku nadgrobnu ploču od vapnenca, svu izlizanu, pa je mogao samo pročitati: M(arco) Flavio... Ta je ploča bila prije na groblju ispod džamije (Wissenschaftliche Mitteilungen aus B.—H. XII. Bd., Wien 1912, S. 166.).

³⁾ U Bos. Prijatelju IV, 93.

unutra i da se još dobro pozna, gdje su bila 3 žrtvenika — Najvjerojatnija je verzija, po kojoj su Turci od građe razrušene crkvice u bivšem mjestu Lašvi napravili ovu džamiju.

Varoška džamija izgorjela je za velikog požara god. 1903. Ali ju je god. 1906. obnovila na vlastiti trošak Ziba hanuma Kopčić rođ. Arnautović. Ova džamija ima uzdignutu kupolu i vitku munaru.

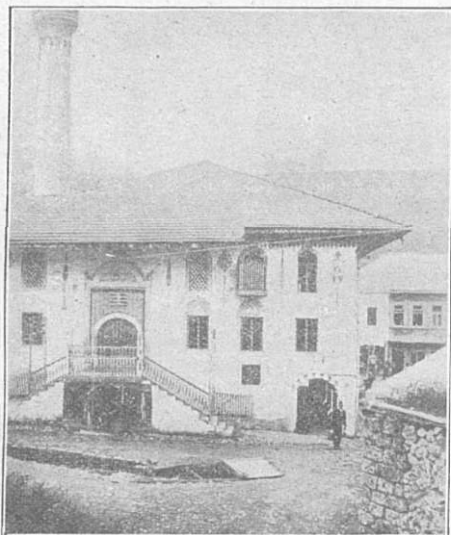

Sl. 12. Ulaz u Jeni-džamiju

Interesantnija je džamija Sulejmanija (vidi sliku br. 13.). Prozori i zidovi su joj izvana našarani cvijećem i grančicama različitih boja, što ne odaje finiji ukus. Ona počiva na starinskim, kratkim i zdepastim stupovima, sa jugoistočne i jugozapadne strane. Pod arkadama su dućani, a pod džamijom »bezistan«, u koji se ulazi s jugoistočne strane kroz gvozdenu kapiju. Zbog podvodna tla sagrađena je munara ove džamije s lijeve mjesto s desne strane.

Iz turskog doba ostalo je nekoliko česma s natpisima, koji nijesu dosada pročitani.¹⁾ Najljepša je od njih ona pred bivšom građevinskom sekcijom s nekoliko rozeta, kojima je ova česma ukrašena.

Starih muslimanskih groblja ima na više mjesta u gradu obično uz džamije, a izvan grada su dva starija više napuštene ceste na lijevoj obali Lašve nedaleko dolačke stanice (»Dukatarevo groblje«). Jedno je od njih ograđeno stupovima i pločama. Da li su ti stupovi i

Sl. 13. Džamija Sulejmanija

ploče od negdašnjega samostana lašvanskog, ostaje u potpunosti dokaza puko nagađanje.

Od napuštene ceste vide se još samo ostaci; inače je to uzak put, na nekim mjestima zarastao travom, na drugima opet proširen ili razrovan od kiša i snjegova. Kažu, da je u jednom šljiviku povrh toga starog puta bio čar-

¹⁾ Jedan se natpis takove česme na kamenitoj ploči iz god. 1863. čuva u lapidariju Rimsko-grčke zbirke Zem. muzeja u Sarajevu (br. 243).

dak, iz kojega je pucao top pri dočeku novog vezira, koji bi tu prije ulaza u svoju residenciju bio počašćen crnom kavom i čibukom.

Mnogo pažnje posvećivali su Osmanlije izgradnji i čuvanju turbeta, u kojim su sahranjivani veziri, šejhovi, pa drugi znamenitiji ljudi.¹⁾

Dva najljepša vezirska turbeta opisao je H. Fazlagić u prvom Gajretovu kalendaru.²⁾ Uza svaki opis priložio je sliku i turski natpis, koji mi je preveo Dr. S. Bašagić. Opisi su točni, pa ih stoga iznosim ovdje doslovce: »Od svih (turbeta) najljepše je ono pod lipom blizu bistre česme, uza samu glavnu trav. ulicu, usred Travnika, gdje su zajedno pod jednim kubetom zakopani bivši veliki vezir Abdulahpaša, koji je više puta u Bosnu dolazio, i Alipaša Dželalija (Dželaludin), obojica bosanski veziri.

Kube je otkriveno, željeznom žicom prepleteno, na 8 mramornih stupova na podzidu s oknima. Pod kubetom su unutra lijesovi, blizu jedan drugome: s gornje strane Abdulahpašin, a s donje do puta Dželalpašin. Bašluci su s pločama turbeta vješto i ukusno izrađeni, naročito bašluci na lijesu Abdulahpaše (rezbarije i grane po stancu kamenu). Bašluci s pločama turbeta nijesu pravljeni ni klesani u Bosni, već gotovi dopremljeni iz Carigrada, i uza sve to, što su bile loše komunikacije, došli su u Bosnu neoštećeni.«³⁾ Abdulahpaša je bio čestiti starac, koji je god. 1748. po četvrti put došao u Travnik za bosanskog namjesnika, pa tu i umro⁴⁾ (vidi sliku br. 14.).

Dželalpašino pašovanje i njegovo strašno ime svakome je dobro poznato iz bosanske povijesti u prvoj poslovi 19. v.

Turski natpisi s bašluka glase u prijevodu ovako:

a) »On t. j. Bog je vječno živ.

¹⁾ Negdje u gradu pokopan je šejh Redžbaba, a u »Derbentu« šejh Ibrahim-baba (po arhivu Zem. muz.); ali se ne zna za grob poznatog orijentalnog pjesnika Babića Vehbi-eff., koji je bio rodом Hercegovac, a umro u Travniku g. 1209. po H. = g. 1794. po I. (tako mi je priopćio Dr. S. Bašagić iz rukopisa zbirke balk. zem. pod br. 1383).

²⁾ Sarajevo 1906., Islamska štamparija.

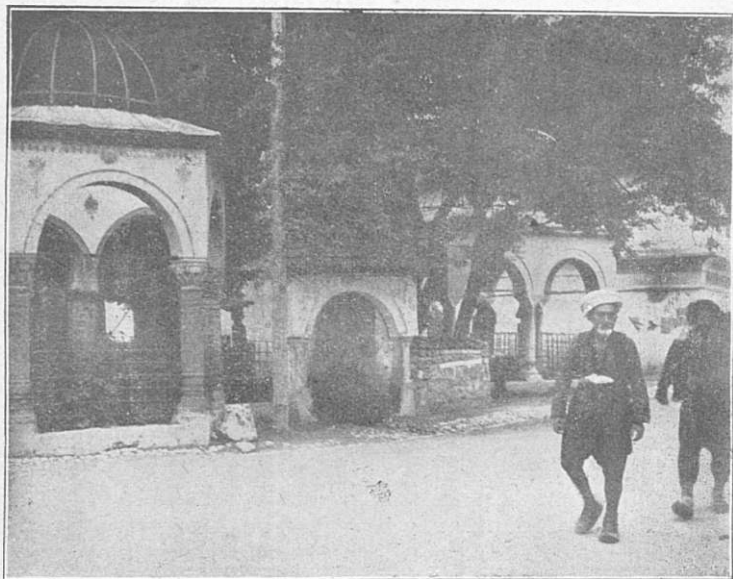
³⁾ Str. 150.—151.

⁴⁾ Bašagić, Uputa, str. 102.

Za dušu bivšeg velikog vezira, a sadašnjeg bosanskog valije, pokojnog i blagoslovljenog sina Muhsinova Abdulahpaše (proučite) fatihu; 1162. po H.« = g. 1748. po I.

b) »On t. j. Bog je vječno živ.

Bivši bosanski valija, sadašnji beglerbeg od Rume-
lije, koji je razvio barjak, da pokori grčke ustaše i prese-
lio (se) na onaj svijet, pokojni i blagoslovljeni, kojemu
treba od Boga sve blagoslivljajućeg, Esejid-Hadži-Hafiz

Sl. 14. Turbeta „Pod Lipom”, gdje su sahranjeni Dželaludin i Abdulahpaša

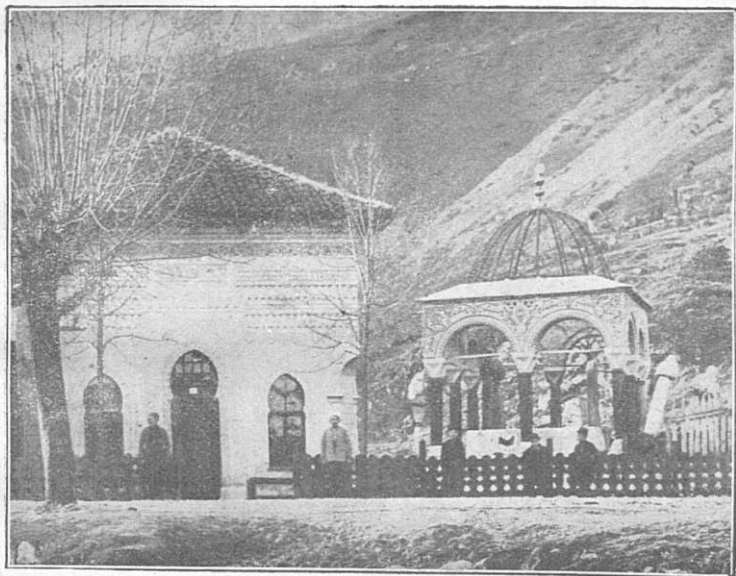
Ali Dželaludinpaša. Bog mu grob rasvijetlio. Za
dušu (njegovu) proučite fatihu; g. 1238. po H.« = g. 1822.
po I.«

Drugo je turbe Silahdar — Abdulahpaše Def-
terdarovića uz Jenidžamiju. »U njemu je pokopan
carski vezir i kliški namjesnik Abdulahpaša, koji je nada
sve branio svoju grudu i za nju radio, pa mu je u narodu
ostala spomen, da bi radije glavu dao, nego jedan kamen.

Turbe je otkriveno željeznom mrežom, na kube svedeno, a počiva na 6 kamenitih, jakih stupova. Lijes je ograden sa strana pločama, s gornje strane otkrit i napunjen zemljom. Bašluci s pločama su od jednog komada mramora i po njima ima isklesanih grana« (vidi sliku 13.).

Turski natpis glasi:

»On t. j. Bog je vječan. Bosanski valija, carski silahdar, Bosanac, pokojni i blagoslovljeni vezir, koji je sličan Asafu, nastanjen u raju, a gnijezdo mu je u Firdevsu. Za

Sl. 15. Turbe na Derventi kod Šumeća

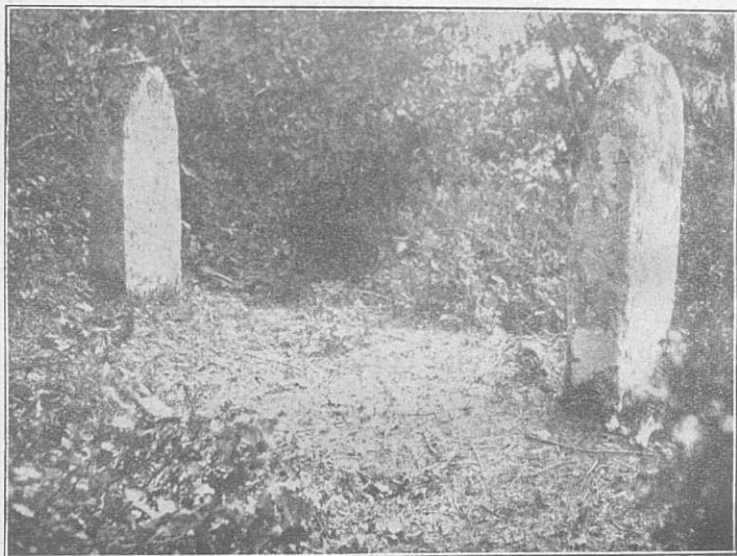
dušu Abdulahpaše proučite fatihu; g. 1199. po H., zadnji rebija I = u početku ožujka g. 1782. po I.¹⁾

I u okolini Travnika ima kulturnih ostataka iz turskog doba. Kod željezničke stanice Turbe sačuvan je uz džamiju grob šejha Ismail- babe, kod sastavka obiju

¹⁾ Osim dvaju opisanih ima još turbe na Derventi kod Šumeća, gdje počiva predak porodice Hasanpašića (sl. 15.).

Lašvi staro muslimansko groblje, a u selu Bačvicama »konak« Mehmedpaše Kukavice.

Turbe Ismail-babe podigao je valija Silahdar (Muhsin-zade) Mehmedpaša, koji je ujedno naredio g. 1184. po H. = g. 1770. po I., da se napiše i Kur-an, što se čuva u tome turbetu. Šejh je bio rodом iz Perzije, a kada i kojom zgodom, i da li je na tome istom mjestu poginuo, gdje je i sahranjen — o svemu tome sačuvani turski dokumenti šute. Jedino se slave njegova djela u

Sl. 16. Dva nišana bez natpisa ispod gradine Toričan kod Varoškua

jednoj listini i u štampanoj pjesmi, koja je napeta na jednoj ploči. Može se naslućivati, da je poginuo pri zauzimanju grada Toričana, pa da su mu kosti odatle ovamo prenesene, a ona dva nišana, što su ostala pod gradinom bez natpisa, da označuju samo mjesto, gdje se isprva mislilo i kazivalo, da je poginuo (vidi sliku br. 16.).

Narodna predaja tumači to ovako: Oko današnjeg Turbeta bila je nekada gusta šuma, kroz koju je vodio

konjski put. Tim putem, vele, naide musliman — trgovac na konju. U toj šumi bilo je vrelo, kod kojeg odluči taj trgovac klanjati, pa priveže konja za drvo. Ali se konj najednom otrgne i počne trčati, dok ga ne zaustavi nepoznat čovjek. Kad trgovac svrši svoju molitvu, pride tome čovjeku, ali — taj čas njega nestade. Za tog čovjeka kažu, da je bio šejh, koji se putniku prikazao i tako sâm točno označio mjesto, gdje je poginuo. Stoga su mu ovamo prenesene kosti i podignuto turbe.

U istom je turbetu sačuvan i turski natpis na kamenitoj ploči (d. 42.5 cm, š. 15.5 cm). Natpis glasi (u prijevodu ravnatelja Dizdara) ovako:

»Bosanski valija Jegenpaša, vezir, kojemu nema para, samo za božju volju upravio je svoje plemenito nastojanje na ovo tekuće dobro; neka Svemogući nagradi njega u raju vrelom Selsebila za ovu slatku vodu (vrelo), što ga je ovdje podigla njegova obzirna plemenitost g. 1157. po H.« = g. 1744. po I. Prema tome je napravio česmu pred turbetom bivši veliki vezir Jegen Mehmedpaša rečene godine. Natpis je uklesan u kamenu i nad samom česmom; ali je godina izlizana, nečitljiva, dok je na ovoj maloj ploči posve jasna.

Za turskog gospodstva bilo je u gornjoj dolini Lašve oveće naselje, sudeći po prostranom starom muslimanskom groblju između sastavka obiju Lašvi i željezničkog mosta. Grobovi su ograđeni sedrom, upali u zemlju, a po koji grob ima i nišan od sedre, koje ovdje u okolici nema, osim što je bilo na »Crkvini« i »Pašincu« t. j. oko Batalova mauzoleja i na ruševini turbetskog samostana.

Ovaj kraj bio je dakle nekada gusto naseljen muslimanima, koji su ili izginuli u borbi s kršćanima, ili pomrli od kakove pošasti, koja je tu harala. Danas ovdje nema ni jednog muslimana, otkako su se njihovi ostaci zbili oko turbetske stanice i pod gradinom kod Turića.

U blizini Turbeta vide se i danas zidovi »konaka«, u kojemu je nekada ljetovao poznati nam Mehmedpaša Kukačica. On je bio dva puta carski namjesnik

u Bosni: prvi put g. 1752., a po drugi put g. 1757.¹⁾ Ostaci toga »konaka« imaju krasan položaj iznad sastavka Komarske i Karaulske Lašve, u selu Bačvica ma. Raspoznaju se: starinska vrata od jelovine, namazana katro-
nom, stara brava i kuke, gdje se stavljao »mandal«, zatim dvorište, opasano čvrstim zidom, podrumi i ostale sporedne prostorije toga pašinskog ljetnikovca, koji je imao svega 6 soba. Građevni materijal je ponajviše škrljavac, ali ima i nešto sedre i muljike. Bašća pred »konakom« bila je zasađena šljivama, trešnjama i drugim voćem: danas je to sve gotovo podivljalo. Do »konaka« se dovodila voda posebnim cijevima iz susjednog sela, a bio je prosječen i kolni put, kojemu se tragovi razabiru u cesti, zarasloj travom.

Pašini potomci, bezi Kukavčići ili Ibrahimpašići stanuju danas u Travniku. Oni su kod starog »konaka« podigli čardak, u kojem su neko vrijeme stanovali; ali je i taj čardak već zapušten i trošan. Osim toga čardaka i nešto bašće bezi su sve ostalo prodali svojim susjedima, seljacima, koji će kamenje od starog »konaka« upotrijebiti za građu svojih kuća.

Kršćanske starine iz turskog doba.

U samome Travniku ih nema, jer se kršćani u to doba nijesu smjeli da nastane u samome mjestu, pa makar bili zaposleni trgovinom i obrtom, kao Dolačani, koji su držali dućane u gradu, a stanovali u Dôcu, gdje su nastojanjem vrijednog župnika fra Jakova Baltića milosrdne sestre g. 1871./2. podigle samostan i osnovnu školu, koja i danas postoji. Župa je dolačka stara barem kao i dolačko groblje, za koje se u narodu sačuvala predaja, po kojoj bi groblje bilo oko 400 godina staro. Tako baš starog nadgrobnog spomenika u ovome groblju nema; ali ima dva iz 18.²⁾ i još jedan možda iz 17. vijeka, sudeći po starom fratarskom pismu, koje se ne može pročitati. Prema

¹⁾ Dr. S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost B. i H.*, str. 103. i 104.

²⁾ Jedan od tih bit će fra Petra Lašvanina († 1732.) po Baltiću (*Franjevač. samostan u Fojnici, Zagreb, 1913.*, str. 132).

tome postoji ovo mjesto, u kojem su rođeni toliki naši intelektualci, svakako više od 200 godina.¹⁾ Dolac je od uvijek trpio od oskudice vode pa je ni danas nema dovoljno.²⁾

Iz Travnika u Dolac vodi put uz kobno brdo Ilovaču, gdje su bila vješala i kolac za kršćane. I danas se vide dvije breze, gdje se sastaju ilovački i krndijski put. Na jednoj se brezi povisoko zakucane kuke, a druga se se još slabo drži.

Po razorenju sredovječne Lašve razbjegli su se kršćani po okolišnim selima: Gučoj Gori, Čuklima, Brajkovićima, Grahovčićima, Zagrlju, Orašju itd. Tu su se sklonili od turskih progona. Nekolicina ih je pobjegla i daleko od Travnika, pa se nastanila iza Vlašića u divnim planinskim krajevima, koji su još ostali samostalni, budući da su pripadali jajačkoj banovini. Tako su nastala sela Korićani i Dobretići.

Od svih gore navedenih sela najstarije je Guča Gora (9.50 km od Travnika ili 6.50 km od stanice Dolac), kako je već onim dokumentom iz 15. st. dokazano. To donekle potvrđuju i starinski grobovi (iz 16.—18. stoljeća) s velikim kamenitim pločama, koje su na nekim mjestima virile ispod zemlje kao i kameni lijesovi. »Ovi naši staroslavenski kameniti grobni lijesovi razlikuju se sasvim od rimskih i drugih«, veli Kukuljević opisujući ih u svome »Putovanju po Bosni«.³⁾ »Pod stećcima su« — pri-

¹⁾ U izvještajima biskupa fra Marka Dobretića iz g. 1777. i 1780. zove se Dolac »oppidium« = grad, dok ga biskup fra Mato Delivić god. 1737. navodi samo pod imenom »Ilovača«. (Dr. fra J. Jelenić, Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne srebr. Mostar 1927., str. 40., 41., 60., 225., 226. i 270.).

²⁾ Knežević pripovijeda (u Bos. Prijatelju, str. 102.), da je bivši kajmekam glamočki Ahmedpaša doveo vodu iz Travnika, pa još poklonio dolačkoj crkvi poveliko zvono iz glamočkog samostana sv. Ilije, a zahvalni Dolačani da su mu podigli spomenik s natpisom; ali toga spomenika danas više nema.

³⁾ Zagreb 1858., str. 92.

povijeda Knežević¹⁾) — kamenite grobnice, načinjeno je i iskopano za glavu, ruke itd., a pod koljenima je otvorena šupljina, da svaka tekućina oteče, pa se tijelo što duže sačuva. Poklopac je obično sveden na trokut od velikih ploča. U grobnicama se nalaze različne starine (novci, narukvice, mačevi i dr.). Vele, da je na stećcima bilo mnogo starih znakova (grbova, plemićkih kuća, križeva itd.), ali je sve to propalo«. — Jukić²⁾) misli, da su na tome groblju pokopani neki bosanski plemići srednjeg vijeka.

Sl. 17. Samostan u Gučoj Gori kod Travnika

Osamljen stoji u vrtu kraj samostana (vidi sl. 17.) na poviškoj, okrugloj gromili, zvanoj »Klisa«, nadgrobni kamen (v. 1.80 m, šir. 0.90) s ovim natpisom: »A se leži Pe-

¹⁾ V Bosanski Prijatelj, IV. sv., str. 108.—109. — Samostan i crkva u Gučoj Gori postali su još prije turske okupacije, jer turski dokumenti govore o velikom kompleksu ispaša na Vlašiću, koje su dobili u posjed gučogorski franjevci od sultana Mehmeda II. Austro-ugarska uprava im je to oduzela, pa su se ti franjevci za navedene ispaše dugo parničili s austro-ugarskim crarom.

²⁾ Zemljopis i pov. Bosne, str. 23.

tar Kušetić i ovoga brat Matia starinom L... na svoj baštini.«¹⁾ S prednje je strane uklesan križ, sa stražnje vijenac, a u njemu ljljan.

Stojanović²⁾ stavlja ovaj natpis u »mlađe doba« bez oznake stoljeća; ali pred tim brojem ima u Stojanovićevu djelu jedan natpis iz 17. vijeka, pa bi ovaj na »Klisi« mogao biti iz 18. vijeka. Iz 19. vijeka ne može biti, jer takovih natpisa (iz god. 1847. i 1855.) ima nekoliko na Gostulju pred Gučom Gorom; ti spomenici imaju oblik starinskih križeva, a ornamentirani su grančicama. Guča Gora leži na brdu, pod kojim teče potok Huča ili Guča, pa je po

Sl. 18. Sarkofag od muljike s dječjim kosturom
iz sela Čukle kod Guče Gore

tome valjda tako prozvana. Na najljepšem mjestu, s kojega je otvoren krasan pogled na sve strane, udario je temelj novoj crkvi i samostanu franjevačkom g. 1856. slavni

¹⁾ Pročitao i publicirao Dr. Č. Truhelka u Glasniku Zem. muzeja 1891., str. 94.—95. s primjedbom, da bi ono »L...« moglo značiti »Lašvanin«, a to će i biti.

²⁾ Stari srpski zapisi i natpisi, br. 4790.

biskup fra Marijan Šunjić, koji je tu i sahranjen.¹⁾

Gučogorski samostan ima znamenitu, ali još neuređenu knjižnicu.

Za samostanom je pećina, zvana kript, gdje su pokopani najzaslužniji gvardijani ovog samostana kao n. pr. fra Pavao Mandić († 1904.).

U selu Čuklima ima nekoliko kamenitih grobnica na »Crkvištu« kod zidanog vrela i na putu do velikog križa. Ti su kameniti lijesovi (d. oko 1m, š. oko 1/2 m) manji od gučogorskih, a istesani od »muljike« (glinenog lapora). Jedan je od njih prenesen skupa s dječjim kosturom u Zem. muzej sarajevski (u travnju god. 1927.); tu je restauriran i smješten u Antropološku zbirku, da se vidi način sahranjivanja mrtvaca kod rimokatolika toga kraja u 16. i 17. stoljeću (slika 18.).

O velikom križu piše Knežević²⁾ ovo: »Ovdje je onaj glasoviti čudotvorni križ, na kojem je urezan mladić, što se uhvatio rukama za bokove, a pred obrazom mu je križ od pedlja. Dolama mu je spuštена niz koljena. Ova-mo dolaze bolesnici sa svih strana. Župnik A. Dembić ogradio je taj križ s grobnicom... Tu je bila crkva sv. anđela (Mihovila) ali su je Turci srušili«.

Danas je taj križ posve sastrugan pa se na njemu ne vidi nikakav reljef, već je to samo ogroman nadgrobni kamen (vis. 2.65 m, š. 0.70—0.80 m, a pri dnu 0.58 m), ograđen kapelicom. Sastrugao ga je praznovjerni svijet, koji dolazi ovamo svake godine o Miholju i Markovdanu.

¹⁾ Taj za franjevački red u Bosni vrlo zaslužni biskup rodio se u selu Bučićima kod Travnika. Početne je nauke svršio u Bosni, a onda je učio u Madžarskoj, Rimu i Bolonji. Od naravi bistar čovjek isticao se u filozofiji i teologiji među ostalim franjevcima onoga doba. Govorio je mnoge jezike, a među njima i turski, koji je za tadašnje prilike i doba bio vrlo potrebit. Mnogo je radio za svoj red, ali se je brinuo i zauzimao svakom zgodom za svoj narod u ona teška vremena. Svoju požrtvovnost i patriotizam dokazao je nekoliko puta djelima.

God. 1846. postao je provincijalom, a god. 1854. biskupom bosanskim. Odlikovao se i kao pisac crkvenih i političkih djela. Umro je 28. rujna 1860. u Beču. Mrtvo tijelo mu je balzamirano i na trošak biskupa Štrossmajera preneseno u Guču Goru.

²⁾ U Bosanskom Prijatelju, IV. sv., str. 110.—111.

U selu Brajkovićima nađen je jedan srebreni novac. U istom selu ima staro bosansko groblje sa više od 20 stećaka neobična oblika i znatne veličine. Ornamentirani su kapijama sredovječnih kula, rozetama, polumjesecom i zavojitim križem ili mačem, koji se završava spiralom.

U istom groblju ima osim toga nadgrobnih spomenika iz mlađeg doba (18. v.?), a među njima jedan s ovim natpisom:

»Se leži Luka, sin Pavla Plavičića. A se piše brat njegov Radin. Brate, dobar ti (san ili pokoj?) duši tvoje na l...«. Tako je pročitao taj natpis Stojanović¹⁾ dok Truhelka čita »Glavičić« mj. »Plavičić«. Ispravnije će biti ovo posljednje, jer je i Knežević (god. 1870.) čitao »Plavšić«, a kasnije se slovo »П« istrlo, pa od njega nastalo »Г«.

I na konjevičkom groblju u selu Grahovčićima ima među ostalim jedan takav spomenik s natpisom, koji će biti stariji od onog u Brajkovićima, pa bi se prema tome mogao staviti u 17. stoljeće.

Natpis glasi:

»Se leži Miho(v)io Grahovčić, prave v(i)re rimske, (ko)i počteno (ho)ćase i (Bo)gu se mo(la)še i dobro (kni)gu zna(še), Daj mu, Bo(že), duši d(a) bude (spas)en«.

Tu počiva dakle praotac ovoga sela, a seljaci to ni ne znaju. Jedino pripovijedaju, da ovome grobu hodočasti mnogo pobožnog ili bolje rekavši praznovjernog naroda iz Žepča, koji struže ovaj kamen sa svih strana, pa ne štedi ni samog natpisa, kako se vidi po interpoliranim slovima. I ako dalje tako nastavi, nestat će s vremenom natpisa, sa toga kamena, kao što je nestalo sa još dva, što ih spominje Radinsky u svom, još nepubliciranom arheol. rječniku B. i H.

Kod sela Zagrlja ili zapravo između Opare i Zagrlja osim već spomenute sredovječne nekropole na humku »Jehvi« ima još na humku »Kaurlaš« staro groblje, koje bi, sudeći po oblicima nadgrobnih spomenika, moglo po-

¹⁾ Op. cit., br. 4.788.

tjecati iz 16. stoljeća, jer se čini, da su to prijelazne forme iz doba patarenstva u kršćanstvo. Grobovi su bez natpisa, a orijentirani od zapada prema istoku.¹⁾

U Orašju-Ovčarevu nije se sačuvalo starina osim krasno izrađene crkve, koju je sagradio Fra J. Baltić g. 1868.²⁾

Bježeći od Turaka sve dalje sklonuli su se kršćani, kako je već spomenuto, u više planinske krajeve — u sela Dobretiće (1200 m) i Korićane (1280 nad morem).

Dobretići su prozvani po bosanskom plemiću i velikašu Dobreti, koji je pobjegao iz istočnih krajeva Bosne, pa se nastanio u velikoj pećini kod sela Zapeća, 3—4 km sjeverno od današnje dobretičke crkve. Ta je pećina dugačka oko 200, široka 4—5 koraka, (vidi sl. 19.), a unutra ima još čadi od vatre. Tu je i umro Dobreta, a pokopan je na brežuljku iznad pećine. Kasnije mu je podignut nadgrobni spomenik u obliku starinskog križa, koji je i danas na istome mjestu (v. 0.70, š. 0.48 m), a na njemu je ovaj natpis:

1) 1. Sarkofag i nišan, koji se približuje križu.

Među njima se ističu:

Nišan	v. 1.21 m	
„	š. 0.71 m	
„	deb. 0.07 m	
Od podnožja do zapadnog krila		0.43 m
Od vrha „ „ „		0.43 m
Od podnožja do istočnog „ „		0.50 m
Od vrha „ „ „		0.48 m
Itočno krilo: d.	0.18 m	
„ „ „	š. 0.15 m	
Zapadno krilo: d.	0.22 m	
„ „ „	š. 0.20 m	

2. Križ, ornamentiran polumjesecom i križem
 pod njim v. 1.65 m, š. 0.86 m, deb. 0.30 m
 Krila križa: 0.90 m i 0.13 m
 polumjesec š. 0.40 m
 unutrašnji križ: v. 0.50 m, deb. 0.13 m.

2) Matković, Život i djela fra J. Batlića, str. 51.—54.

I u Bučićima je poznato stara crkva i kraj nje jedan grob, kojemu hodočasti narod bez razlike vjere.

»I. H. S. Hic jacet illustrissimus Comes Eques et liber Baro Dobreta, qui in summa persecutione Turcarum in viros nostros hic subtus in spelunca prae timore latitando plenus dolore oppressus dura captivitate obiit circa an. Domini 1470 aetatis 98«. To znači: »Ovdje leži presvijetli grof, vitez i barun Dobreta, koji je za najvećih progona naših ljudi od strane Turaka, sakrivajući se od straha ovdje dole u pećini... pun tuge, potlačen krutim ropstvom, umro oko god. 1470. u starosti od 98 godina.«

Sl. 19. Crkva i župni stan u Dobretićima

Dobreta je ostavio razgranjenu porodicu, iz koje potječu: biskup Juraj Dobreta, koji je pobjegao u Italiju († 1520.), i provincijal, a od god. 1772. biskup fra Marko Dobretić (1715.—1784.), koji je godine 1775. izdao u Mlecima genealogiju ove porodice na talijanskom jeziku. U toj se genealogiji spominje gore navedeni natpis nad grobom praoca te odlične bosanske porodice. Od te porodice potječu današnji Vranicani prema podacima, što ih je od najstarijih vremena po izvještaju Vladimirovicha

i drugih kroničara prikupio i složio u djelo »Geschichte der Familie Vranyczany«, (Fiume 1912.) član te porodice Giorgio bar. Vranyczany-Dobretić.

Na dobretičkom groblju sačuvalo se sve do danas nekoliko nadgrobnih spomenika porodice Dobretića s latinskim natpisima iz 18. stoljeća. Spomenici imaju gotovo isti oblik kao i Dobretin, a malo se razlikuju u visini i širini od njega. To je grob jednog od članova te porodice, koji je umro g. 1708., a drugi je grob jednog od braće,

Sl. 20. Nadgrobní spomenik Katarine Dobretić
(† 1743.) s natpisom; podignut god 1775.

koji je umro g. 1773., dok je posve osamljen grob Katarine, matere Dobretića, koja je umrla g. 1743., a zakopana više bašće današnjeg župnog stana (vidi sliku 20.).

Župni ured u Dobretićima nema danas ni slike, ni brevijara fra Marka Dobretića, niti kakvih starih slika (u crkvi), što ih navodi Knežević.¹⁾ Ali ima »maticu umr-

¹⁾ U Bos. prijatelju, str. 68.—69.

lih«, koja počinje od rujna g. 1734., pisanu što bosančicom, što latinskim jezikom; ostale su »matice«, koje sa-
drže krštenja i vjenčanja, kasnijeg datuma (1779.—1836),
a sve na talijanskom jeziku.

Korićani (sl. 21.) su se nekada zvali Radojčići, a
promijenili su svoje ime u sadašnje u početku 18. sto-
ljeća (po izvještaju kroničara Vladimirovicha). Narod zna
pripovijedati o nekom knezu Radoju, koji je valjda kao i
Dobreta pobjegao od Turaka, pa se nastanio kod dana-
šnjih Korićana; kasnije su prozvani od korita, u kojim se
seljaci kopaju, da im mrtva tjelesa medvjedi ne izvade.
Tu danas žive čestiti, a kreпки ljudi, pravi gorštaci, ali
veliki siromasi, jer im još nije priznato pravo vlasništva
na susjedne šume, za koje imaju ispravâ od turske vlade.

Oni čuvaju stare običaje i predaju o »Kajinu ili
Katkinu kamenu« kod sela Vitovlja, gdje ima na brijegu
nekoliko stećaka bez natpisa. Za Kajiu ili Katku vele, da
je bila Dobretina kćerka, koja je tu poginula i pokopana
skupa sa svojim zaručnikom Pavlom Pokrajčićem, po ko-
jem se i danas zove selo Pokrajčići kod Travnika. Tu su
ih dočekali Karaulci, koji su htjeli prisiliti djevojku, da
pođe za njihova plemića.

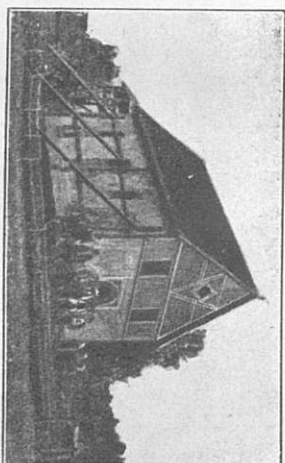
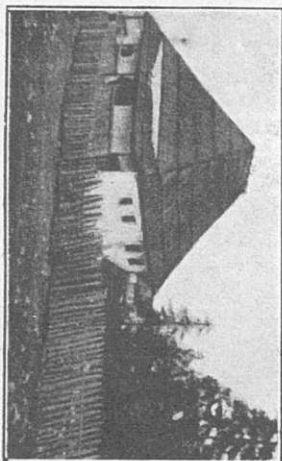
Sam nadgrobni kamen ne kazuje ništa (obični ste-
ćak s polumjesecom), pa će i to biti poznata i posvuda u
narodu proširena priča o svatovskom groblju (vidi sliku 19.).

V.

TRAVNIK ZA AUSTRIJSKE I MADŽARSKE UPRAVE

(1878.—1918.).

Za okupacije Bosne i Hercegovine po austrijskim i
ugarskim četama (god. 1878.) predade se Travnik bez ot-
pora komandantu VII. divizije vojvodi od Württembergu,
kojemu se (11. kolovoza) pokloni izaslanstvo svih triju
konfesija. Opiranje bijaše nepotrebno, a bilo bi i uzaludno
nastaviti borbu iza krvave i odlučne bitke kod Jajca (7.

Sl. 21. Župna crkva i župni stan u Korčanim

kolovoza), gdje je do kraja skršena moć ustaša u ovome kraju. Tu se bilo iskupilo 5—6000 ljudi, a među njima 500—600 prisiljenih kršćana, da se sa muslimanima, koji su dohrlili ovamo iz Travnika, svim silama oporu austrijskoj vojsci. Ali sve to bijaše uzalud: vojvoda od Würtemberga zauze kraljevski grad Jajce, a malo zatim stiže i u vezirski grad Travnik.

Austrijska uprava malo je pažnje posvećivala Travniku, budući da je odabrala Sarajevo za glavni grad zemlje. U Travniku su izgrađene samo najpotrebnije zgrade kao: željeznička stanica, okružni sud s tamnicom, kotarski ured i sud, žandarska vojarna, trgovačka škola i duhanska tvornica, dok su tvornica šibica u Dôcu i električna centrala kod Šumeća podignute privatnom inicijativom. Gradska je općina izgradila jedan hotel i bolnicu pa time završila niz javnih zgrada, a sama ostala u svojim starim, za veće mjesto nepodesnim prostorijama, što ih je tek nedavno napustila.

Travnik se u to doba smatrao prolaznom stanicom za strance (turiste), koji su putovali kroz Banju Luku i Jajce u Sarajevo ili obratno, a da se nijesu ni časak zadržali u zanimljivom vezirskom gradu.

Sve do godine 1893. Travnik nije imao željezničke veze sa Sarajevom. Tada je tekar izgrađena uskotračna željeznička pruga Lašva—Travnik—Jajce s odvojem do Bugojna.

Do toga vremena nije imao grad ni modernog vodovoda, i ako su u Travniku bili uvjeti za to mnogo povoljniji nego li u drugim bosanskim gradovima. Dotada su postajala dva vodovoda iz turskog doba sa 31 česmom, koje su donekle opskrbljivale grad vodom. Ti su se vodovodi sastojali od drvenih i glinenih cijevi, koje su bile smještene plitko u tlu, pa su prolazile kroz dvorišta, štale, groblja i t. d.

Za novi vodovod bio je izbor gorskih vrela priličan. Najjače je od njih Šumeće, koje daje 1200 l u 1"; ali ono leži prenisko. Više leži izvor Hendeka, ali za velikih ljetnih suša izdašnost je toga potoka vrlo malena, a često i posve presuši. Stoga je gradska općina u sporazumu sa zemaljskim erarom odabrala vrelo na Bunarbaši. Ono

izvire gotovo u istoj visini kao Hendek, ima stalnu temperaturu (11° C), sadrži 0.085 g vapnenca, a daje najmanje 120 l u 1".

Građevni su troškovi došli na 203.122 K u zlatu, a namireni su većim dijelom od zemaljskog erara, tako da je gradsko poglavarstvo pridonijelo samo 7.400 K u zlatu.

Osim unutrašnjeg grada opskrbljuje Bunarbaša vodom djelomično gornji grad (Kaštel) i Dolac.¹⁾

God. 1903. silno je nastrado Travnik od velikog požara, koji je buknuo po podne 3. rujna. Pri tome je raspirivao vatru jak vjetar, a vode nije bilo dovoljno, Taj su požar prouzročile iskre od lokomotive, koja vozi preblizu kuća. Prva je iskra pala na pojatu Dervišbega Hadžalića (kod željezničkog mosta više medrese), a poslije 8 dana buknuo je manji požar na Lukama i u Fatmiću.

Tom zgodom pretvoreno je u prah i pepeo 582 kuća sa 329 nuzgrednih zgrada, 60 dućana, 7 džamija i 1 sinagoga.

Požar su gasili mjesno vatrogasno društvo s vojnicima posade, vatrogasci iz okolice, pa vatrogasci i 1 kompanija pionira iz Sarajeva.

Pogorjelicima se sa svih strana priskočilo u pomoć: car Franjo Josip darovao im je 10.000 K u zlatu, zemaljska vlada 30.000 K u zlatu, a u čitavoj državi sakupljali se milodari, koji su prešli svotu od 123.000 zlatnih kruna.

Osim toga su bile javne zgrade i škole pretvorene u zakloništa za nesretnike, kojima je najviša vojna oblast u zemlji dala živeža, kolâ i čadorâ, pa još dopustila besplatno stanovanje u vojnim zgradama, dok se ta bijeda ne ublaži.

Daljni rad oko ublaživanja bijede, u koju je upao velik dio stanovništva toga grada, sastojao se u svestranom podupiranju pogorjelaca od strane civilne uprave. Svima, koji su podizali nove zgrade, dopušteno je besplatno drvo iz erarnih šuma, kamen i pijesak s erarskog

¹⁾ Potanje gl. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Herzegovina, Wien 1899. S. 98 und 131.—132.

zemljišta, besplatno dovoženje građevnog materijala, pa oprost od poreza za 8—20 godina na zgrade, koje se sa-
grade u pogorjelim dijelovima grada.

Najsiromašniji ljudi, koji su ostali bez krova, bili su privremeno smješteni u praznim vojnim barakama, pa su dobivali potpore u novcu. Drugima je erar sagradio kuće i predao u vlasništvo, a sve kuće, koje su bile u neposrednoj blizini željezničke pruge, pokrila je željeznička uprava limom. Imućniji, kojima kuće nijesu bile osigurane od požara, dobili su besplatno građevni materijal, a nekolicini su odobreni besplatni zajmovi iz zemaljskih sredstava.

Za nastradale trgovce i obrtnike osnovan je pripomoćni fond u gradu s temeljnom glavnicom od 30.000 zlatnih kruna. Do god. 1906. izdano je svega za potpore travničkim pogorjeljima blizu 500.000 kruna u zlatu.

Naposljetku valja spomenuti, da su iz zemaljskih sredstava sagrađene 3 džamije u gradu.¹⁾

Tako je vezirski grad nanovo sagrađen i odonda ima svoje sadašnje lice.

¹⁾ Potanje o svemu tome v. Izvještaj o upravi B. i H. 1906., strana 368.

S A D R Ž A J :

	Str.
Predgovor	3
I. Vezirski grad Travnik	
Zemljopisni položaj	5
II. Opis grada	6
III. Prirodne prilike mjesta i okolice	9
IV. Iz davne prošlosti Travnika	
A. Kulturno-historijske prilike trav. okolice	
1. Prethistorijsko doba	15
2. Rimsko doba	20
3. Srednji vijek	26
B. Sredovječno mjesto Lašva i postanak Travnika	34
C. Travnik u tursko doba	
a) Povijest (1480.—1851.)	39
b) Kulturni ostaci iz ovog doba	57
Kršćanske starine iz turskog doba	66
V. Travnik za austrijske i mađarske uprave (1878.—1918.)	75

Narodna in univerzitetna
knjižnica

© NUK

00000452405

